

OBSAH

STUDIE

- Stanislav Brouček — Jiří Cvekl — Václav Hubinger — Tomáš Grulich — Jiří Kořalka — Zdeněk Uherek — Ivo Vasiljev, Základní pojmy etnické teorie 237
Jiří Matějček, K metodice a obsahu historického výzkumu rodiny 257
Stanislav Šisler, Vznik a formování nacistického „slovanského bádaní“ v Praze v letech 1940—1943 261
Zdeněk Šípek, Cikánská otázka ve druhém desetiletí ČSR 271

MATERIÁLY

- Josef Vařeka, Stoleté výročí „České chalupy“ na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 276
Rudolf Zrubek, Rezbáři a výrobci hraček z Orlických hor 278
Hana Hynková, Vzácný receptář na barvení sukna a vlny z Rychnova nad Kněžnou 287

DISKUSE

- Antonín Jiráček, Poznámka k současnému výzkumu vesnice 295

KONFERENCE

- Čtvrtý kongres Mezinárodní společnosti pro etnologii a folklór (SIEF) v Bečce 1990 [Josef Vařeka — Alena Plessingerová] 298 — Seminář „Vesnický dům v 16.—17. století“ v Poličce [Lubomír Procházka] 299 — Dudácká dílna — Strakonice 24. 8.—26. 8. 1990 [Lubomír Tyllner] 300 — Současná evropská vesnice (vesnický dům, architektura a mentalita). Bukurešť 14.—18. listopadu 1990 [Josef Vařeka] 301 —

ZPRÁVY

- K životnímu jubileu Jaroslava Štíky [Josef Vařeka] 301 — Architekt Ladislav Štěpánek jubilující [Lubomír Procházka] 302 — K životnímu jubileu Jarmily Štátné [Mirjam Moravcová] 302 — Za vědcem a přítelem, univerzitním profesorem Stojanem Genčevem, doktorem historických věd [Ludvík Skružný] 303 — Profesor Jiří Trejbal a národopisná dokumentace (k nedožitým 90. narozeninám) [Lubomír Procházka] 304 — Památce Marie Vaclíkové [Zdeněk Hanzl] 306 — Výstavy betlémů v českých muzeích v r. 1990 [Lubomír Procházka] 306 — Betlehemy. Výstava Historického muzea SNM. Bratislava Hrad [Olga Danglová] 307 — Výstava „Lidové obrázky na skle“ [Luboš Kaška] 308 — Výstava k 75. výročí Národopisného muzea Plzeňska [Irena Štěpánová] 308 — Valné shromáždění Národopisné společnosti při ČSAV [Ilona Vojancová] 309 — Etnofilm Čadca 1991 [Milena Secká] 309 —

LITERATURA

- Joseph H. Greenberg, Language in the Americas [František Vrhel] 310 — June Granatir Alexander, The Immigrant Church and Community. Pittsburgh's Slovak Catholics and Lutherans [Ivan Dubovický] 310 — Handbook of American Folklore [Věra Thorová] 311 — Sylvia Thodé-Studer, Les Tsiganes suisses. La marche vers la reconnaissance [Vladimíra Lindnerová-Klevetová] 311 — Acta scansenologica [Lubomír Procházka] 312 — Alena Šubrtová, Dějiny populačního myšlení a populačních teorií [Vladimír Srb] 312 — Etnografický atlas Slovenska [Václav Frolec] 313 — Vídeňské lidové divadlo od Hanswursta-Stranitzkého k Nestroyovi [Ludmila Sochorová] 315 — Josef Petráň a kol., Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. stol. [Václav Frolec] 316 — Měl tatíček, měl tři dcery [Ludmila Sochorová] 319 — Michal Bulif, Zařízení předškolní péče a výchovy v ČSR [Vladimír Srb] 319 — Pavel Scheufler, Fotografické album Čech 1839—1914 [Lubomír Procházka] 320

vedoucí redaktor: Zdeněk Hanzl

výkonná redaktorka: Milena Secká

předseda redakční rady: Vladimír Scheufler

redakční rada: Bohuslav Beneš
Stanislav Brouček
Dušan Holý
Václav Hubinger
Jaromír Jech
Richard Jeřábek
Josef Kanderl
Hannah Laudová
Milan Leščák
Mirjam Moravcová
Jan Pargač
Lydia Petráňová
Alena Plessingerová
Oldřich Strovátka
Olga Skalníková
Andrej Sulitka
Josef Vařeka

Redakce: Římská č. 14, 120 00 Praha 2. — Tisknou Moravské tiskárny Olomouc, Studentská 5. — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávkový přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha, ACT Kafkova 19, 160 00 Praha 6, PNS-ÚED Praha, závod 02, Joštova č. 2, 658 07 Brno, PNS-ÚED Praha, závod 03, 28. října 206, 709 90 Ostrava 9. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, administrace vývozu tisku, H. Píky 26, 160 00 Praha 6. Vychází čtyřikrát ročně. Cena jednoho čísla 19 Kčs.

Orders from Albania, Bulgaria, China, Cuba, Hungary, Mongolia, North Korea, Poland, Rumania, U.S.S.R., Vietnam and Yugoslavia should be placed with ARTIA, Ve smečkách 30, 111 27 Praha 1, Czechoslovakia.

Sole agents for all western countries KUBON & SAGNER, P. O. B. 340108, D 8000 München 34, G. F. R.

Toto číslo vyšlo v prosinci 1991

Academia, Praha 1991

ZÁKLADNÍ POJMY ETNICKÉ TEORIE

STANISLAV BROUČEK, JIŘÍ CVEKL, VÁCLAV HUBINGER, TOMÁŠ GRULICH, JIŘÍ KOŘALKA, ZDENĚK UHEREK, IVO VASILJEV

POTŘEBA NEUSTÁLÉ DOMLUVY

Etnická problematika je tak mnohotvárná v geografickém prostoru a tak proměnlivá v historickém čase, že není divu, když registrujeme jen málo pokusů o soustavné třídění pojmů, které vykládají vznik a vývoj různých etnických celků a jejich vzájemné vztahy. Není také žádnou výjimkou, když i ve vědeckých dílech nacházíme volné přecházení z jednoho pojmu do druhého.

Ocitáme se tak v určitém rozporu: jednak víme, že zobecňování etnického vývoje je vzhledem k historické a lokální různosti velmi nesnadné, a jednak, že bez vyjasnění obecných kategorií, jakými jsou kupř. národ, národnost, etnikum a bez jejich srozumitelného a obecně přijatého definování se budeme jen s obtížemi orientovat v konkrétní etnické situaci. Není jiné východisko, než vést neustálý dialog mezi vědeckými poznatky v zobecněné rovině a politikou, která ovlivňuje vývoj událostí dnes tak přesycených etnickými spory a konflikty. Náš text o základních etnických pojmech k takové názorové výměně vybízí.

JAK VZNIKÁ NAŠE ETNICKÁ TEORIE

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV zkoumá etnickou identitu rozbořen společenských a kulturních jevů různých vrstev u etnik a etnických skupin. Zatímco etnografické disciplíny se zabývají především fakty hmotné a sociální kultury, folkloristika se věnuje projevům slovesné, hudební, taneční a divadelní lidové kultury, tedy jevům, které mají estetickou funkci. Při našich výzkumech jsme velice silně pocítovali právě výše uvedené terminologické a pojmoslovné nepřesnosti.

Proto bylo v roce 1986 rozhodnuto vypracovat definice základních pojmů. Ukázalo se však, že dříve než budeme moci přejít k definicím, bude třeba vytvořit teoretické východisko. Za ústřední pojem našeho teoretického modelu jsme zvolili **etnicitu** (etnické vlastnosti).

Vzhledem k tomu, že etnicitu chápeme jako velmi komplexní jev, k jehož rysům dále patří kolektivnost, která má mnohdy až prehistorickou kontinuitu (touto kontinuitou bývá odůvodňována oprávněnost existence etnické kolektivity) a která je, pokud se jedná o jednotlivé nositele, značně kolísavá, museli jsme nejprve stanovit ústřední hlediska, jež problematiku vydělila do tří oblastí.

První hledisko, které jsme při našem třídění použili, zahrnuje otázky komponentů etnicity, jejich význam a jejich vazby. Druhé hledisko zabírá soubor problémů spojených s významem a proměnami etnicity v sociálních situacích, které jsou různé v čase a prostoru. Třetí hledisko postihuje veškeré sociální a přírodní podmínky vývoje etnicity. Tyto tři obecné pohledy na etnicitu se nám staly základem pro stanovení sedmi tematických okruhů, které budou popsány dále.

Při následných diskusích, které probíhaly na různých úrovních, v mezioborových seminářích a poradách, v ústavních publikacích (jsou k dispozici v ÚEF ČSAV) a v časopise *Český lid*, jsme dospěli k názoru, že většina potíží při výkladu etnické problematiky vyplývá ze skutečnosti, že dosavadní studium, které z různých pohledů a na různých úrovních řešilo národnostní otázky, vycházelo a často dosud vychází z teorie národa a v posledních letech ve východoevropských zemích, zvláště v SSSR, z teorie etnosu. To, že jsme vyšli z etnicity a uchopili tak problematiku z opačného konce, nám umožnilo nové analytické pohledy.

Problematika etnických kolektivit (ať už je centrem této problematiky teorie národa nebo etnosu) je nepochybně jedním z hlavních témat naší současnosti a ekonomické vztahy mají pro funkci těchto kolektivit rozhodující význam. Zjevná priorita ekonomických vztahů však analýzu komplikuje a nakonec se stala spíše ideologickým základním než explikačním faktorem. Také v našich diskusích o definici pojmu národ se objevil názor, že etnicita a etnické vztahy jsou v národovědných a státovědných procesech důležitým, nikoli však rozhodujícím prvkem. Otázka, jaké místo zaujímají etnické vlastnosti při fungování společnosti, proto nutně musela být nastolena. Odpověď na tuto otázku leží v důsledném objasňování tří aspektů: etnického, národního a státního. Ukazuje se však, že v praxi není snadné oddělit rovinu etnickou od roviny národní a rovinu národní od roviny státní, neboť se vžila představa: uvažujeme-li o národu, myslíme tím stát, nebo mluvíme-li o etnických vlastnostech, často tím myslíme národní charakter.

Pro názornost uvádíme několik příkladů, v nichž je důležité rozlišovat, do které roviny patří:

rovina etnická	rovina národní	rovina státní
etnikum	národ	stát
etnicita	národní program	státnost
etnická příslušnost	národní příslušnost	státní příslušnost
etnické vědomí	národní vědomí	občanské vědomí
etnická kultura	národní kultura	kulturní politika

SCHÉMA TEORIE ETNICITY

První tematický okruh pojmů vyplynul z prvního obecného hlediska, zabývajícího se komponenty etnicity, které jsou klíčovou záležitostí teorie etnicity. Vedle výběru těchto komponentů a stanovení pořadí důležitosti se dosud diskutuje otázka míry objektivnosti či subjektivnosti komponentů, která je příčinou častého směřování např. pojmů etnicita, etnické vědomí a etnická příslušnost. Ac problém není dosud uzavřen, stanovili jsme tři základní komponenty etnicity: KULTURA a JAZYK jako komponenty objektivní povahy a ETNICKÉ VĚDOMÍ jako komponent subjektivní povahy. Těmto pojmům je nadřazen pojem ETNICITA, s ním souvisí pojem ETNICKÁ PŘÍSLUŠNOST.

Ve druhém tematickém okruhu přistupujeme k etnicitě jako znaku, jímž se sdružuje množina lidí v etniku. Vycházíme z poznatku, že jednou ze základních vlastností etnicity je kontinuita, což také znamená reprodukci etnických vlastností u malých skupin i jednotlivců (samozřejmě za jistých okolností a pouze po určitý časový úsek) též mimo území, na němž setrvává mateřské společenství, které bývá ve většině případů národem. Etnikum je tvořeno zpravidla několika skupinami, které spolu nemusí územně souviset. Etikum obsahuje základní etnické společenství, k němuž se prostřednictvím vědomí stejné etnicity váží další kolektivity a jednotlivci, žijící mimo území tohoto společenství. Za klíčové pojmy tohoto okruhu byly zvoleny: ETNIKUM, ETNICKÉ SPOLEČENSTVÍ, ETNICKÁ SKUPINA.

Třetí tematický okruh vychází ze skutečnosti, že etnicita je součástí sociálně ekonomických struktur, neboť každé stabilní etnické společenství je „sociálně ekonomickým organismem“. Souhrnně nazýváme všechny takové útvary, v nichž má své nezastupitelné místo etnicita a které představují všechny formy etnického sdružování, etnickými kolektivitami. Za klíčové pojmy volíme: ETNOSOCIÁLNÍ ORGANISMUS, NÁROD.

Čtvrtý tematický okruh zahrnuje objektivní podmínky vývoje etnicity, které se podílejí na vzniku a reprodukci etnického společenství, jehož příslušníci jsou nositeli určité etnicity. Za klíčové pojmy

považujeme: ETNICKÉ ÚZEMÍ, KOMUNIKACE, PROSTŘEDÍ.

Pátý tematický okruh se zabývá společenskými faktory ovlivňování a řízení etnicity, neboť její vývoj zvláště v moderní době se neobejde bez zásahu státu a jeho institucí, které svými opatřeními regulují osudy etnických společenství. Tato opatření mají v naprosté většině politickou povahu, proto sem zahrnujeme jako klíčové pojmy: NÁRODNOSTNÍ POLITIKA, JAZYKOVÁ POLITIKA, KULTURNÍ POLITIKA.

Šestý tematický okruh klasifikuje etnicitu v dynamickém vývoji etnických kolektivů a zabývá se klíčovými pojmy: ETNICKÉ PROCESY, KULTURNÍ PROCESY, JAZYKOVÁ SITUACE.

Šedý tematický okruh vyděluje etnickou problematiku do sféry individuální a zabývá se etnicitou v základních postupných fázích vývoje u jednotlivce a malých skupin v kontaktních situacích. Zde jsou klíčovými pojmy: ADAPTACE, AKULTURACE, ASIMILACE.

Do tohoto příspěvku jsme vybrali 24 základní pojmy. Jejich výklad zpracovával autorský kolektiv, který by se měl podílet na uspořádání Slovníku etnické teorie, jenž by měl odborníkům a širší veřejnosti přiblížit a kategorizovat pojmový aparát v mnohem větší míře a komplexnosti, než jak provádíme nyní. Vzhledem k omezenému počtu hesel v předkládaném výběru jsme se rozhodli nesuplovat v zúžené podobě slovníkové dílo, ale vytvořit volnější slovesný útvar, který by jednotlivým autorům umožnil na jedné straně pojem definovat a na druhé straně ukázat vývoj pojmu, rozsah možných výkladů a v oddíle Otevřené problémy uvést příklad jeho využitelnosti při diskusi o aktuální etnické problematice u nás. Přístupy jednotlivých autorů jsme neredigovali do jednotné podoby, abychom dali možnost vyniknout variabilitě názorů na řešení dané problematiky.

V Praze 14. 12. 1990

Stanislav Brouček

ADAPTACE

Definice

Přizpůsobování na různých úrovních biologických a společensko-kulturních procesů. Pojem mnohoznačný, široký, avšak zásadní důležitosti, protože vyjadřuje způsoby vyrovnávání subjektu (organismu), člověka, skupiny s jeho existenčními podmínkami. S mírnou nadsázkou by bylo možno říci, že život rovná se adaptace.

Vývoj pojmu

Vzhledem k tomu, že teorie adaptace vznikaly nejprve v biologii a teprve odtud se přenesly do oblasti společnosti a kultury, lpí na představách o adaptaci určitá mechanistická zátěž. (Darwinismus tu pracoval zejména s mechanismy přirozeného výběru a přežití nejschopnějších.) Ale i v biologické adaptaci jde o procesy a činnosti zaměřené

né, cílené k přežití a vyšší životnosti jednotlivce a druhu. Výsledkem adaptace má být harmonizace možností a nutností, jež vyplývají z vnějšího prostředí, s potřebami a aspiracemi jednotlivců nebo skupin. Proto je důležité rozlišení adaptace pasivní a aktivní, k němuž se ještě vrátíme.

Sociální adaptace je společenským a kulturním procesem, v němž se harmonizují požadavky a aspirace jednotlivců a skupin se společenským celkem. Vyvážené pojetí adaptace sociální zahrnuje právě tak socializaci jedince jako individualizaci, sebeuplatnění a seberealizaci osobnosti. V autoritativních společnostech se akcentuje proces od společnosti k jednotlivci s minimálním zřetelem ke zvláštním potřebám a možnostem jedince. Jedním ze základních rozdílů mezi autoritativními a demokratickými společnostmi záleží v tom, že autoritativní režimy usilují o maximální konformitu jednotlivců a skupin vůči vládnoucímu režimu, kdežto demokratická společnost usiluje o postupné zvětšování prostoru pro jednotlivé individuality i skupiny, ovšem na základě demokratických principů a hodnot. Aktivní adaptace probíhá jako proces osvojování si hodnot dané společností a její kultury, tedy jako akulturace, jako vstřebávání společenských norem a hodnot, ale zároveň proces výběru a realizace specifických vlastností a rysů jednotlivců a skupin, a tedy jako přizpůsobování si daného prostředí; proto se rozlišuje aktivita adaptující. Tento druhý typ adaptační činnosti je zároveň tvorbou, sebeutvářením a sebepřetvářením, tedy měněním světa a člověka.

Opakem adaptace je maladaptace. Oba procesy spolu souvisí, takže poruchy na jedné straně vyvolávají obdobné procesy na straně druhé. Ve světové literatuře se odlišují tyto hlavní typy adaptace, resp. maladaptace: a) podřízení se společenskému prostředí, respektování tradice a společenských norem; b) obnova, resp. obroda společenského prostředí a kultury, vyžadující nešablonovitě postupy, hledání nových cest, vypracovávání neznámých způsobů a metod v řešení problémů; c) další formou je ritualizace, kdy se určitá skupina fixuje na tradiční způsoby, které přesně dodržuje, i když se tím liší od ostatních; d) výraznou maladaptací je únik od života, kdy odchýlené cíle se realizují deviantními způsoby; e) forma spiknutí nebo revolty, kdy jednotlivec nebo skupina se radikálně liší od společností uznávaných cílů a hodnot.

Otevřené problémy

Úspěšná sociální adaptace předpokládá zdařilou syntézu adaptačních a adaptujících aktivit. Pokud jde o cíle a předměty těchto činností, týkají se právě tak přírodních podmínek jako společenských vztahů a kultury. Vyrovnávání se s přírodním prostředím nabylo v poslední době existenční závažnosti pro budoucnost člověka; ekologické formy adaptace získávají postupně prioritu před ostatními a nutí společnost měnit tradiční způsoby řešení problémů. V řešení ekologické krize se projevuje superiorita toho kterého společenského systému.

Jiří Cvekl

AKULTURACE

Definice

Proces osvojování určité kultury, jejích hodnot a vzorů; dále proces vzájemného ovlivňování a prolínání různých kultur.

Vývoj pojmu

Dítě prochází procesem akulturace, když si osvojuje vzory a normy chování určité kultury v rodině, škole a ve společnosti. Akulturace je především sociálním procesem, v němž dochází ke kulturním změnám trvalým stykem dvou nebo více kultur. Civilizace a kultura, jsouc jevem všelidským, je vždy bohatě podle různých hledisek rozrůzněna. Všechny sociální rozdíly se odrážejí v rozdílech kultury. Rozlišuje se lokální, venkovská, městská, krajová, národní, evropská a světová kultura, historicky např. gotická nebo renesanční. Tak jako technika, věda a ekonomika jsou v různých společnostech na různé úrovni, liší se i různé národy a jiné kultury svou úrovní, i když způsoblost různých ras a národů ke kulturnímu vývoji je v zásadě stejná. V dosavadním vývoji byly kultury organicky vázány především na různé etnické skupiny a národy. Různé národy se poznávají a oceňují zejména prostřednictvím svých kultur. Blízké národy, např. Češi a Slováci, mají i sobě blízké kultury, což je umožňováno i blízkostí jazyků. Přitom výše a kvalita kultury není přímo spjata s početností národa nebo silou a mocí státu. V antice kulturně vyspělejší Řecko, jak se ukázalo zejména v helénismu, kulturně přemohlo početnější a silnější Římany (Graecia capta saevum caepit victorem).

Akulturace zahrnuje jak přebírání jedněch prvků z jiné kultury, tak vylučování jiných nebo jejich přetváření. Dlouhým stykem různých kultur dochází k vzájemné asimilaci, i když zejména kultura minority zároveň rozvíjí tím usilovněji svá specifika. U malých národů má jejich kultura životní význam, chrání je před pohlcením národy a státy početnějšími. Židé jako zvláštní etnická a kulturní skupina se uchovali hlavně díky své kultuře, svému náboženství a jeho zvláštnostem. Demokratický charakter kultury sám o sobě nezaručuje její zachování, jestliže společenské zřízení, o něž se kultura opírá, je vývojově nižší. Tím se vysvětluje např. zánik baltsko-polabských Slovanů, kteří podlehlí násilím šířené kultuře germánsko-křesťanské. Naopak relativně vysoká středoevropská kultura se v podstatě ubránila v posledních desetiletích expanzi sovětské kultury šířené politicko-mocenskými prostředky. Střetání kultur by v budoucnu mělo být zbaveno mocenských zásahů, právě tak jako by měl vymizet tzv. kulturní boj mezi vědou a náboženstvím.

Otevřené problémy

V sociologické a etnografické literatuře se často hovoří o dominanci a submisii ve střetávání kultur. Tento proces může mít buď násilný nebo organický ráz. Hovořit o vyšší a nižší kultuře neznamena, že na tuto oblast jsou aplikovatelné poj-

my z oblasti hospodářské nebo politickomocenské. Žádná kultura nemá absolutní převahu nad jinou kulturou, protože každá kultura je unikátním projevem tvůrčích sil a v tomto smyslu je nenahraditelná. Střetávání kultur úzce souvisí s napětím nebo uvolněním v mezinárodních nebo mezistátních vztazích. Nacionalismus, který je filozoficky silně prostoupen subjektivními a romantickými prvky, lze tlumit a překonávat tím, že se kultura chápe široce, tj. na rozdíl od populárního a novinářského pojetí i ve svých materiálních, technických a ekonomických základech. Právě materiální kultura má výrazně nadnárodní rysy a sblížení národů na tomto základě, který je zvýrazňován jak probíhající vědeckou a technickou revolucí, tak vyhlazeností ekologických problémů, je jednou z hlavních cest k boření bariér, které různé národy a národnosti, mimo jiné i z ryze subjektivních příčin, ještě od sebe oddělují. Perspektivní integrace Evropy by měla znamenat další etapu sjednocování evropských národů na základě takových hodnot, jako jsou antická kultura a křesťanství nebo moderní věda a sociální a politické ideály demokratismu.

Jiří Cvekl

ASIMILACE

Definice

Proces připodobňování a přizpůsobování; probíhá na různých úrovních v přírodě a společnosti, přičemž nejdůležitější jsou oblast biologická a společensko-kulturní. Organismy v procesu asimilace transformují vnější a cizí látky ve vlastní součásti těla.

Vývoj pojmu

Asimilací sociální se rozumí zpravidla postupné včleňování jedné skupiny nebo jednoho typu kultury do jiné tak, že jedny kulturní znaky se ztrácejí a jiné osvojují. Třeba si uvědomit, že asimilace vytváří diferencovaný celek spolu s dalšími obdobnými procesy adaptace, akomodace a akultury a že v tomto systému jsou procesy adaptační v pasivním i aktivním smyslu základní.

Termín asimilace se však používá již od minulého století hlavně v oblasti etnických skupin a národů a jiných kultur; jde zejména o menšinové, etnické a kulturně problematické skupiny, jako jsou v Evropě Židé nebo Romové. Proto je asimilace ožehavým problémem, neboť jde o vzájemné působení, střetávání nerovných sil. Třeba rozlišit asimilaci přirozenou a násilnou. Násilná asimilace byla v historii součástí a důsledkem podmanění, zotročení, prohrané války, okupace, odnárodnování a v krajním případě likvidace etnických a podobných skupin. Je třeba říci, že početnost těchto tendencí kontrastuje s výjimečností jejich úspěchů. Etnika a národy z jejich kulturami jsou nejstabilnějšími a neživotoschopnějšími pospolitostmi v lidské historii. Přirozená asimilace probíhá jako vzájemné oplodňování a obohacování zúčastněných stran.

Otevřené problémy

V českých dějinách je možno vytknout tři hlavní formy problému asimilace: vztahy česko-německé, vztahy česko-slovenské, vztahy mezi českou společností a takovými skupinami, jako jsou Romové nebo Židé. V české historii byla násilná asimilace vůči německému vnučována např. v období protireformace a objevovala se jako heslo německých nacionalistických kruhů prakticky až do začátku 20. století. Objektivně však český národ se stal již v průběhu 19. století (když odhlédneme od předbělohorské historie) nepochybnou historickou a sociální skutečností stejně pevnou jako žulový masív, na němž spočívá jeho zeměpisná základna. Vyskytly se ovšem myšlenkové úvahy, jako proslulý článek H. G. Schauera, o možnosti jakési dobrovolné asimilace vůči Německu a jeho kultuře. Šlo však o dobře míněnou spekulaci, neboť něco podobného je v daných evropských poměrech nemožné. — Pokud jde o Židy, existuje v české literatuře rozsáhlé dílo J. Kohna *Asimilace a věky*, které se pokouší řešit židovský problém nenásilnou kulturní asimilací. Vznikem státu Izrael však bylo stvrzeno sepětí etnika se státem a nemožnost násilné asimilace podobných skupin. V česko-slovenském vztahu je třeba respektovat skutečnost, že v historickém vývoji obou národů působí jistá nerovnoměrnost, takže určité problémy, které jsou uzavřené v historii národa českého, jsou zčásti otevřené na Slovensku. Národnostní problematika je však objektivně součástí společenských a demokratických procesů a jen na tomto základě je řešitelná. Obecné schéma vypracoval již Masaryk. Také slovenská otázka, pokud existuje, je otázkou obecně evropskou a všelidskou. Tento vztah nelze obrátit a národnostní problematiku uměle priorizovat. — Pokud jde o Romy, je to příklad nenásilné asimilace, kdy Romové přes vědomí česko-slovenského občanství mají možnost volby mezi příslušností k českému nebo slovenskému národu a asimilační problematika se pak hlavně týká určitých prvků ve způsobu života a poměru českého nebo slovenského prostředí vůči nim. Pokud část Romů trvá na uchování této své skupinové identity, je nepřijatelné jim v tom zabraňovat.

Asimilační procesy v demokratické a integrující se Evropě by měly ztrácet, pokud jsou konfliktní, na své vyhrocenosti, a pokud na ně působí střetávání demokratických a autoritativních tendencí, měl by úpadek autoritářských forem vlády a myšlení podstatně usnadnit jejich budoucí průběh. Filozoficky souvisí celý problém s poměrem mezi racionálním a iracionálním přístupem, resp. mezi realismem a romantismem při řešení společenských problémů. Jestliže při prvním přístupu nabývají problémy konkrétní a řešitelné podoby, mohou se vytvářet při druhém přístupu trvalé neuralgické body, přičemž na této platformě může docházet i k hlubokým krizím a tragickým zápletkám. V soudobé společnosti přes oživující vlny iracionalismu a novoromantismu poskytuje realistický přístup jediné perspektivní východisko, i když nechceme tvrdit, že všechny životní problémy jsou pochopitelné a řešitelné pouze na vědeckých základech.

Jiří Cvekl

ETNICITA

Definice

V nejobecnější rovině považujeme etnicitu za jednu ze základních charakteristik člověka jako společenské a kulturní bytosti. Je to komplexní a dynamický otevřený znakový systém vzájemně a trvale se ovlivňujících prvků, které vznikají, reprodukují se a zanikají v kultuře a ve společnosti. Je to nástroj diferenciací lidstva na skupiny, jejichž vzájemná odlišnost a vnitřní homogenita jsou vyjádřeny kulturně. Tento obecný systém reálně existuje pouze v jedinečných historicky proměnlivých podobách. Obecně vzato existují některé z prvků systému etnicity vůči jejich nositelům jakoby objektivně, jiné jsou subjektivní. Mezi tzv. objektivní řadíme v tomto smyslu např. teritorium nebo jazyk, mezi subjektivní (zpravidla ale nějak „objektivně“ založené) např. postoje, zvyklosti nebo hodnotový systém. Toto tvrzení není samozřejmě úplně přesné, protože stejně tak jako celek, i ve svých komponentech je etnicita součástí kultury, je kulturní informací i kulturně vyjádřenou diferencí. Je komunikovanou kulturní diferencí i komunikovanou kulturní totožností, je to kulturou komunikovaná kulturní diference i totožnost. Má totiž distinktivní i identifikační funkci (my jsme „my“, čili nemůžeme být současně sami pro sebe také „oni“), viz níže „etnická příslušnost“. Prvkem etnicity se stává pouze to, co odlišuje člověka od nelidské reality, ale zároveň cokoliv z toho, co od ní člověka odlišuje. Proto výčet etnicity nikdy nemůže být úplný. V obecném smyslu platí, že etnicita sama o sobě nemá žádnou kvalitu, pouze je nebo není přítomna. Je to tedy analyticky použitelný pojem. Protože však je u člověka reálně vždy přítomna, musí také mít nějakou kvalitu. Empiricky prázdný znakový systém (etnicita) je v reálném životě vždy naplněn zcela konkrétními významy. Nositelem etnicity v její autentické podobě je jednotlivce, ale jeho etnicita dostává smysl teprve členstvím ve skupině lidí se stejnou nebo odlišnou etnicitou. Kontinuita specifické etnicity v čase je zajištěna mechanismy umožňujícími a zabezpečujícími předávání etnických aj. kulturních informací mezi generacemi i mezi současníky.

Vývoj pojmu

Ve světové i naší odborné literatuře je běžné zaměňování pojmů „etnicita“ a „etnická příslušnost“. Je tomu tak mimo jiné proto, že zkoumání etnicity bylo od přelomu 50.—60. let koncipováno jako zkoumání vzniku, reprodukce, změny či zániku etnické příslušnosti. A i když došlo k analytickému rozlišení obou pojmů, v praxi tomu tak obyčejně není. Anglický termín „ethnicity“ bývá v sociologizujícím a psychologizujícím kontextu užíván pro označení jedné ze základních lidských identit. V tomto smyslu je totožný s obsahem ruského pojmu „etničeskaja prinadležnost“ i s českým „etnická příslušnost“. U nás jsme dospěli k delikátnějšímu rozlišení mezi etnicitou jako systémem a etnickou příslušností jako projevem vědomí o existenci tohoto systému a o individuální či skupinové sounáležitosti s ostatními participanty na tomto systému.

Otevřené problémy

Teorie etnicity se stala základem našeho zkoumání etnické problematiky. Sama teorie a její pojmosloví jsou neuzavřené, a téměř jistě projdou dalším složitým vývojem, aniž bychom očekávali definitivní odpověď na kteroukoli z otázek. Každá možná odpověď je jenom okamžitou — celkovým kontextem podmíněnou — reakcí na specificky položenou otázku. Analytické vyčlenění pojmu a jeho definiční určení je jedna věc, a něco jiného pak může být jeho praktické užití při zkoumání specifické problematiky. Např. problematika etnicity může být dlouhodobě řešena v teoretické rovině, ale problém etnické příslušnosti (tj. vyjádření faktu, že lidé jsou si své etnicity vědomi a dávají to znát svým chováním) musí být řešen v rovině praktické, viz současné problémy soužití různých etnik v Československu.

Etnicita, etnické vědomí a etnická příslušnost jsou patrně univerzální charakteristiky člověka jako sociální bytosti ve světě kulturně diferencovaných společností. Pak se však také musíme ptát, kde se tyto charakteristiky berou, zda doprovázejí člověka celými jeho dějinami, zda a jakými procházejí změnami, jaký měly význam (pokud vůbec) v různých dobách a v různých sociálně kulturních kontextech, jak vysvětlit případy změny etnické příslušnosti při nezměněné etnicitě nebo etnickém vědomí atd.

Václav Hubinger

ETNICKÁ PŘÍSLUŠNOST

Definice

Etnická příslušnost je sounáležitost jednotlivce s etnickým společenstvím na základě objektivních a subjektivních komponentů jeho etnicity. Velmi podstatnou úlohu při posuzování etnické příslušnosti hrají jednak podmínky, za nichž k vývoji etnicity u jednotlivce docházelo, jednak podmínky, za nichž se etnická příslušnost u jednotlivce zjišťuje. Oba faktory vedou k tomu, že projev etnicity u jednotlivce může být jevem značně rozkolísaným. Může dokonce docházet k rozporu mezi projevy etnicity u jednotlivce v každodenních situacích (v jazyce, v kultuře i v etnickém vědomí) a deklarovaním etnické příslušnosti při sčítání obyvatelstva nebo při jiných oficiálních (úředních) příležitostech. Etnická příslušnost (označovaná ve statistikách jako národnost) bývá při sčítání obyvatelstva chápána buď: 1. jako státní příslušnost (nationalité politique, nationality), jak známe z příkladu západoevropských zemí, 2. nebo jako „kmenová příslušnost“, která je dosud nejrozšířenější představou o etnické příslušnosti a znamená společenství příslušníků jednoho „kmene“, který se původně odlišoval od jiných jak somatickými znaky, tak svými zvyklostmi, svou ekonomikou a kulturou a jazykem především, 3. nebo jako záležitost etnického vědomí, tedy svobodné vůle jednotlivce.

Vývoj pojmu

Problematika etnické příslušnosti se projednávala již na Mezinárodním statistickém kongresu

v Bruselu 1853, který označil za mluvenou řeč (langue parlée), reprezentující etnickou příslušnost, nikoli mateřský jazyk, nýbrž obcovací jazyk. Statistický kongres konaný v r. 1872 v Petrohradě posunul chápání langue parlée směrem k jazyku, v němž „člověk od dětství“ myslí, tedy naopak směrem k mateřské řeči. Pro vícejazyčné země se navrhovala ještě druhá otázka na jazyk, jímž sčítaná osoba hovoří vedle své mateřské řeči. Versailleským mírem vznikly nové státy a ve smlouvě ze St. Germain se zabezpečovalo právo etnickým menšinám na rovnoprávný život s majoritním obyvatelstvem. Tyto skutečnosti se také odrazilily do příprav na první poválečné sčítání v ČSR. Přední čs. demograf A. Boháč navrhoval sčítat mateřský jazyk jako znak „kmenového původu“ a zvlášť národnost jako projev osobního přesvědčení (etnického vědomí). Československá vláda se však v r. 1921 přiklonila k návrhu Statistické rady států a národnost definovala „jako kmenovou příslušnost, jejímž hlavním znakem je mateřský jazyk“. Po druhé světové válce byla v Československu „uplatňována zásada svobodného údaje osobního národního přesvědčení“.

Otevřené problémy

Vyhodnocování okolností, za nichž probíhá změna etnické příslušnosti, je jednou z nejsložitějších otázek výzkumu etnických procesů a provést zobecnění v této oblasti lze zatím jen rámcově. Na základě dosavadních poznatků můžeme konstatovat, že za situace, kdy se jednotlivci hlásí k určité etnické kolektivě, přestože objektivní znaky jeho etnicity ne zcela souhlasí s objektivními znaky etnicity etnické kolektivity, k níž se přihlašuje, pak jeho vědomý proces bývá založen na více či méně objektivně podloženém přesvědčení o jeho etnickém původu z předků, jejichž etnicita byla totožná nebo byla blízká etnické kolektivě, k níž se hlásí.

Existuje však mnoho případů, kdy jednotlivci může deklarovat určitou etnickou příslušnost nikoli na základě svého etnického vědomí, ale pouze na základě ideových nebo oportunních úvah (po zvážení prospěšnosti volby). Nebo dokonce příznání etnické příslušnosti může být okolnostmi přímo určeno, může jít o vynucenou volbu. V zásadě můžeme proto přistupovat k problému etnické příslušnosti buď jako k procesu geneze příslušnosti jednotlivce k nějaké etnické kolektivě, nebo etnickou příslušnost chápat jako výsledek porovnání etnicity u jednotlivce s etnicitou etnické kolektivity, přestože se jeví jako účelné oba přístupy spojovat.

Stanislav Brouček

ETNICKÉ PROCESY

Definice

Etnickými procesy jsou míněny všechny formy vývoje etnicity. Do pojmu jsou zahrnuta veškerá vývojová stadia všech druhů etnických kolektivů a jednotlivců. Patří sem zvlášť vzájemné vztahy mezi nositeli etnicity, ať už se jedná o jednotlivce nebo kolektivitu.

Etnické procesy se projevují v historii lidstva různými formami, které jsou dány řadou subjektivních a objektivních faktorů. Za hlavní faktory lze považovat:

1. Úroveň společenského systému z hlediska politického a kulturního, tj. systému, který etnické situace usměrňuje nebo řídí, případně vyvolává.
2. Hospodářskou úroveň společnosti, v němž vývoj etnicity probíhá.
3. Vnější faktory, které vytvářejí podmínky, za nichž dochází k dlouhodobému vývoji etnických vlastností sociálních celků konstituujících se v novějších dějinách v národní celky, které známe dnes. Těmito vnějšími faktory jsou území a vztah etnické kolektivity k němu, přírodní prostředí a úroveň forem komunikace.

Vývoj pojmu

S pojmem etnické procesy se ve vědecké literatuře nepracuje dlouho, přibližně po r. 1945, soustavněji od 60. let. V československých podmínkách byla teorie etnických procesů aplikována především při etnografických a folkloristických výzkumech osídlování pohraničních oblastí českých zemí po druhé světové válce a při výzkumech národnostních poměrů na Těšínsku a Ostravsku.

Většinou byla teorie etnických procesů přejímána ze sovětské literatury, která rozumí etnickými procesy „změny jednotlivých prvků částí etnosu i celých etnosů“. Ústředním pojmem takto pojeté teorie je etnos jako základní jednotka, v níž je etnicita uspořádána v sociální ekonomické struktuře různých společností.

Otevřené problémy

Na základě etnicity můžeme identifikovat jednotlivce a skupiny lidí dvojím způsobem. Za prvé lze považovat komponenty etnicity za znaky, které vydělují množinu lidí ve víceméně homogenní etnický celek. Nejširší kategorií takového uspořádání etnicity je etnikum. Za druhé lze komponenty etnicity nahlížet jako nedílné součásti sociálního organismu. V tomto případě pak etnicita tvoří jednotlivci ideu etnického společenství a rozhodným způsobem se podílí na mechanismu fungování tohoto společenství. Výsledkem historického vývoje jsou proměny komponentů etnicity. Evoluční sled těchto změn, který nevede ke vzniku jiného etnika nebo jiné kolektivity a který nevede ke změně etnického vědomí jednotlivce, nazýváme etnoevolučními procesy.

Dosáhne-li intenzita přeměn komponentů etnicity takového stupně, že dochází ke vzniku nového etnického společenství a že u jednotlivců dochází ke změně etnického vědomí, doprovázeného změnou etnické příslušnosti, pak etnoevoluční procesy přerůstají v etnotransformační procesy.

Etnické procesy, tj. etnotransformační procesy, které mohou směřovat k etnickému rozdělování nebo také k etnickému sjednocování, a etnoevoluční procesy probíhají v různých úrovních a s různým charakterem proměn komponentů etnicity. Můžeme je dále charakterizovat jako: 1. konsolidační procesy, 2. integrační procesy a 3. asimilační procesy.

Konsolidační procesy jsou dvojího druhu: mají etnotransformační nebo etnoevoluční charakter. U konsolidačních procesů etnotransformačního charakteru dochází ke splyvání několika etnických kolektivů do jednoho etnického společenství. Takové procesy bývají někdy nazývány etnogenetickou (nebo mezietnickou) konsolidací. Konsolidační procesy etnoevolučního charakteru (někdy nazývané vnitřně etnická konsolidace) probíhají u větších etnických společenství, v jejichž rámci existují subetnické skupiny. Při těchto procesech dochází k eliminaci jazykových rozdílů (nářečí), dále probíhá vyrovnání rozdílů v tradiční (lidové) kultuře a formuje se vědomí jedné etnické příslušnosti. Průchod takové konsolidací je dán především vzdělávacím na základě jednoho spisovného jazyka, dále prostřednictvím jednotné masové informace, rozvojem profesionální kultury a její převahou nad tradiční kulturou, lokálně diferencovanou, a také na základě státem řízeného zásahu do národnostní, jazykové a kulturní politiky. Vnitřně etnická konsolidace představuje jeden z nejčastějších druhů etnických procesů v mnoha historicky podmíněných variantách.

Pod integračními procesy se chápe vzájemné působení různých etnik (nebo etnosociálních organismů), které se sice jazykově a kulturně odlišují, avšak integračními procesy vznikají a pak se ustávají některé etnické jevy, které se stávají všem společné. Může se jednat o rovnovážnou integraci nebo symbiotickou integraci, ale také o segregaci, kdy se jedno etnické společenství nachází v podřízeném postavení v rámci jiného společenství.

Asimilačními procesy se většinou rozumí procesy splyvání nepočetných skupin nebo jednotlivců v prostředí jiného etnického společenství. Může také docházet k absorbování celých etnik jinými.

Teorie etnických procesů zatím nedospěla k jednotnému pohledu na rozfázování vnitřního mechanismu vývoje etnicity. Nejdále dospěla sovětská a anglo-americká literatura, sovětská při určování stadií přeměny etnosu, anglo-americká při analýze adaptace etnických skupin do modelu dvoustupňového procesu formování amerického národa.

Stanislav Brouček

ETNICKÉ SPOLEČENSTVÍ

Definice

Označení částí etnika, tj. skupin osob se stejnou etnicitou, ale existujících jako součástí různých etnosociálních útvarů, majících různé formy a úrovně organizovanosti a různou organizační strukturu. Jejich hlavními charakteristikami jsou stejná etnicita všech jejich členů, vědomí sounáležitosti jednotlivců se společenstvím i jednotlivých společenství s ostatními společenstvími téhož etnika, a prostorová odloučenost nebo diskontinuita jednotlivých společenství.

Vývoj pojmu

Tento pojem se v platnosti termínu objevuje zejména v sovětské etnografii, a to hlavně od 60. let. Rozuměly se pod ním různé tzv. druhy etnických

společenství, za něž se v SSSR považují kmeny, národnosti a národy, případně pouze tzv. přednárodní útvary (kmen, národnost). „Etnické společenství“ se tedy užívalo a užívá jako obecný pojem zahrnující jevy stejného typu, ale různé taxonomické úrovně.

Naše pojetí, tak jak postupně krystalizovalo v posledních několika letech, je podstatně odlišné. Vychází totiž z chápání etnika jako souhrnu lidí se stejnou etnicitou, a bere v úvahu reálné formy existence etnik. Domníváme se totiž, že není správné definovat jevy sociálně a politicky-organizačního charakteru (kmen, národ) pomocí smíšených kulturních a organizačních charakteristik. Označení nějaké skupiny lidí za „kmen“ odkazuje na její organizační strukturu (v případě národa je to složitější, viz „etnikum“), zatímco označení „etnikum“ odkazuje na kulturní charakteristiky.

Otevřené problémy

Množství etnik neexistuje v podobě kompaktních uzavřených celků. Pravidlem je spíše existence různě početných skupin uvnitř i vně „jejich“ etnického území. Tato seskupení označujeme termínem „etnické společenství“. Za příklad mohou dobře posloužit Češi, ale tvrzení má obecnou platnost. — Češi obývající české země (tj. české etnické území) žijí jednotlivě i ve skupinách na Slovensku, v Rakousku, Německu, Rumunsku, Jugoslávii, Polsku, Francii, na Ukrajině, na Kavkaze, v USA, Kanadě, v Austrálii, v Argentině, Jižní Africe aj. Z toho je patrné, že žijí ve velice rozdílných sociálně ekonomických a politických podmínkách, jsou občany různých států a jejich „češství“ je různou měrou přizpůsobeno místním podmínkám. Všechny tyto skupiny a jednotlivce z analytických důvodů nazýváme „etnická společenství“, i když ze striktně sociálního hlediska nemusí skutečná společenství tvořit. Jsou to tedy různá a různě velká seskupení, jejichž hlavním společným rysem je česká etnicita jejich členů. Etnickým společenstvím jsou tedy i Češi v českých zemích. Jinou otázkou pak je, jaká je konkrétní sociální a politická organizace daného společenství, zda je budeme považovat za stát (čili budeme-li ztotožňovat část etnika se státem), za částí jednoho národa (který pak není vázán na existenci „svého“ státu), za národnostní menšiny nebo za něco dalšího.

Existence států, vědomí příslušnosti k nim a historicky vzniklá kulturní specifika jsou natolik silné faktory, že přispívají ke vzniku diferencované etnokulturní a teritoriální identity jednotlivých etnických společenství téhož etnika („rumunští Češi“, „američtí krajané“, „Volyňáci“). Existují regionální aktivity, které napomáhají reprodukci etnického vědomí v rámci jednotlivých společenství (Demokratický svaz Slováků a Čechů v Rumunsku), existují i aktivity nadstátní či globální, které udržují vědomí vzájemné sounáležitosti všech českých etnických společenství. Jsou ovšem i aktivity, které etnické hledisko nahrazují nebo vyjadřují pojmem národo-státním (Čs. obec sokolská, Čs. ústav zahraniční).

ETNICKÁ SKUPINA viz ETNIKUM

Václav Hubinger

Definice

Vědomí sounáležitosti s určitou etnickou kolektivitou na základě společně sdílených objektivních komponentů etnicity nebo na základě rodového původu. Etnické vědomí jako forma společenského vědomí je též souhrnem názorů na původ, etnický prostor (vlast), historické osudy, postavení, úlohu a povahu vlastního etnického společenství či etnika a na jeho místo mezi ostatními, nejčastěji sousedními etnickými společenstvími. Etnické vědomí má též významnou složku citovou. Vedle objektivních komponentů (jazyk, kultura) považujeme etnické vědomí za důležitý komponent etnicity, který v ní hraje integrující úlohu. Přítomnost a váha jednotlivých složek etnického vědomí se mění v závislosti na různých etnických situacích. Termínu používáme jako nadřazeného k termínům etnické povědomí, národní vědomí a částečně i občanské vědomí. Nejjednodušší strukturu má etnické povědomí, jež se omezuje na vědomí sounáležitosti na základě objektivních komponentů etnicity a rodového původu. Jako společenské vědomí je zárodečné a nesystematické. Je charakteristické pro menší etnické skupiny a pro starší stadia etnického vývoje před vznikem moderního národa. Soustavností ve smyslu formy společenského vědomí nabývá teprve jako vědomí národní, kdy celý komplex názorů navazuje na určitý národní politický program. Po dosažení nezávislosti a založení vlastního národního státu vstupuje u státního národa do komplexu etnického vědomí i občanské vědomí a tvoří s ním nedílný celek. Tyto složky je přesto nutno teoreticky důsledně rozlišovat, protože se v jiných etnických situacích nemusí překrývat. Jestliže např. ve federativním státě žije etnická skupina, jež nemá demografické ani jiné předpoklady, aby se vyvinula v oddělený národ, mohou její příslušníci mít vlastní zřetelné etnické povědomí, hlásit se však k některému z národů tvořících federaci a být uvědoměnými občany federace (např. Romové). Rozlišení národního vědomí a občanského vědomí na základě příslušnosti k federativnímu státu se týká i národů v takovém státě sdružených. Tato vědomí mohou na vzájemně dobře definovaném základě harmonicky koexistovat a doplňovat se. Při velmi dlouhé historické existenci federace se občanské vědomí na jejím základě může vyvinout v nové národní vědomí, jako se to stalo např. u Švýcarů.

Vývoj pojmu

Výrazy národní povědomí, etnické povědomí případně vědomí byly delší čas používány ad hoc a bez přesnějšího definování. O systematickou terminologizaci pojmu etnické vědomí se od 60. let pokoušela sovětská Bromlejská škola. Výše uvedená systematizace pojmů vztahujících se k problému etnického vědomí náleží nám. Vycházeli jsme z analýzy různých etnických situací a mj. i ze zkušeností československé krajanské politiky 30. let, která velmi přesně a politicky citlivě rozlišovala mezi vztahem ke „staré vlasti“ na základě vazeb jazykových, kulturních a rodových a občanskou věrností k zemi, jež naše vystěhovalce přijala k trvalému životu.

Otevřené problémy

Rozlišování etnické, národní a státní roviny v taxonomii etnických kolektivit i ve struktuře etnického vědomí považujeme za zásadní přínos naší teorie etnicity k analýze národnostních vztahů. Rozlišování těchto rovin může podle našeho názoru znamenat velmi mnoho při budování ideově politického základu federativního zřízení, naopak jejich směřování v nejlepším případě komplikuje hledání cest k řešení národnostních sporů a konfliktů. Jde o pokus analyzovat jevy popisované v nejnovější západní literatuře jako „složená nebo členitá identita“ (compound identity, multiple identity), které v současné Evropě hrají stále větší úlohu. Vědomí sounáležitosti s etnickou kolektivitou nelze směřovat s deklarováním etnické nebo národní příslušnosti, které se často neřídí automaticky etnickým/národním vědomím, ale je dáno vnějšími okolnostmi nebo oportunními úvahami. Takové úvahy vycházející z více i méně chvalyhodných pohnutek mohou ostatně u jednotlivce podnítit proces změny etnického vědomí (občan najde okolnost, na jejímž základě se přihlásí k určité národnosti ve snaze získat občanství příslušného státu, svého cíle dosáhne a integruje se do jiného národního společenství a posléze změní i objektivní komponenty etnicity). Z podobných případů lze usuzovat, že etnické vědomí může být podmíněno i prvkem volním.

Ivo Vasiljev

ETNIKUM**Definice**

Souhrn lidí, kteří mají společnou etnicitu a etnickou příslušnost, odlišnou od jiných analogických skupin. Etnikum nemusí být, a také obvykle nebývá, prostorově ani organizačně homogenní (viz etnické společenství; národ). Je to kategorie, která nevyjadřuje nějakou konkrétní organizační formu (kmen), ani taxonomickou úroveň v nějakém hierarchickém systému. Je to pouze vyjádření skutečnosti, že určité souhrny lidí (vymezené podle obecně platných kritérií) mají každý svou etnicitu. Typologické zařazení (např. jazykové) nebo jejich organizační forma (politická, teritoriální, ekonomická atd.) nejsou z tohoto hlediska podstatné, protože se týkají jiných charakteristik už vymezeného etnika nebo jeho částí. Kontinuita etnika v čase je zaručena reprodukcí systému etnicity bez ohledu na případné změny jednotlivých etnických znaků (vývoj jazyka, migrace, změny konfese atd.).

Vývoj pojmu

Základem je řecké „ethnos“ užívané kdysi ve významu „národ, národnost, kmen, rasa, cizí kmeny“ apod. Ve Starém zákonu se ethnos (lat. gentes) užívalo k označení polyteistů — pohanů, tedy „barbarů, divochů“, v Novém zákonu pak v tvaru „ethnikoi“ (lat. ethnici) ve významu „pohané“. Prakticky ve všech těchto významech, tedy nejednoznačně, přešlo do evropských jazyků (fr. ethnique — mj. „pohanský“, angl. ethnic, atd.) a latinská adjektivní podoba „ethnicus“ nabyla substantivního významu. V západoevropské tradici se užívá pro označení kulturně definovaných a diferencovaných skupin lidí.

V kulturní a sociální antropologii se užívá termín etnická skupina („ethnic group“), který je synonymní s českým pojmem „etnikum“, a je s ním i obsahově totožný. Označuje totiž kulturně vymezenou entitu a její jednotlivé členy, přičemž hranice těchto etnických skupin jsou vyjádřeny kulturně.

Otevřené problémy

Značné potíže působí vymezení vztahu etnika a národa. V evropské tradici je obvyklé ztotožňování národa se státem v tom smyslu, že vytvoření státu je určitým způsobem vyvrcholením tzv. národotvorného procesu (a vztah národa a etnika je chápán jako svým způsobem stadiální). To pak ovšem nutně vede ke snaze onoho národa nějak se vypořádat s faktem existence jinoetnických společenství v rámci „svého“ státu. Obvykle totiž v sousedství nebo jinde existuje stát ztotožněný s jiným národem, jehož „menšina“ existuje v rámci prvně zmíněného státu. Výsledkem bývají nacionalistická hnutí, iredenta, šovinismus, federalismus, transnacionální hnutí a jiné zajímavé jevy. „Menšina“ i sousední „státní národy“ mají totiž zcela stejnou tendenci a terminologické spory jsou pak tím méně nepřijemným důsledkem.

Výše zmíněné pojetí prosazuje názor, že jakýmsi jádrem etnika je národ obývající „svůj“ stát. Toto etnikum má zpravidla různě početné skupiny (etnická společenství) i mimo „svůj“ stát a je pak otázka, zda se z hlediska národa jedná o menšiny, národní menšiny, národnostní menšiny, národnosti, národy nebo o něco jiného. Z hlediska země, kterou obývají, je otázka položena stejně, odpovědi bývají tytéž, ale s opačným znaménkem (viz Češi mimo ČSFR, Němci v Čechách, Maďaři na Slovensku atd.). Vychází se totiž z toho, že etnikum není totéž co národ (kromě extrémních případů), protože národ je definován pomocí jiných kritérií, zejména politicko-organizačních.

Jestliže ovšem připustíme, že vztah mezi národem a státem není nutně vztahem totožnosti, budou se mnohé problémy jevit mnohem jednodušší a jejich řešení bude „evropštější“. Budeme-li za národ považovat nikoli „státní národ“, ale „představovanou politickou komunitu, představovanou jak jako inherentně omezenou, tak i jako suverénní“, pak v podstatě můžeme ztotožnit národ a etnikum v těch případech, kdy už existuje např. literární jazyk, literatura (včetně tisku) a média nezbytná k šíření a reprodukci jak etnicity, tak pocitu či vědomí sounáležitosti a spoluprožívání téhož světa v téže čase. Přestaneme mít problémy s „jádrrem“ a „odštěpenými částmi etnika“, protože všichni patří k témuž národu. Organizačně přitom mohou být občany různých států, aniž by to muselo být na škodu jejich národní (etnické, kulturní) identity. Stát je potom sdružením občanů bez ohledu na jejich konkrétní etnokulturní charakteristiky, které se státem nemají nic společného. Od-

dělení národa od státu je cesta z 19. století do integrované Evropy.

- * — **představovaná komunita:** členové se vzájemně osobně neznají, neslyšeli o sobě, ale v myslí každého z nich existuje představa o jejich sounáležitosti
 - **omezená:** i ta největší má své hranice, protože žádný národ se sám neztotožňuje s celým lidstvem
 - **suverénní:** „sní o svobodě“, vyjádřením a symbolem této svobody je nezávislý stát
 - **komunita:** národ je pocítován jako hluboké horizontální souručenství
- (B. Anderson: Imagined Communities; 1983)

Václav Hubinger

ETNOCENTRISMUS**Definice**

Sociální a psychologická tendence jednotlivců a skupin přijímat a hodnotit životní jevy z hlediska hodnot a tradic vlastní skupiny, jež se považují za nejvyšší, a proto jsou měřítkem všech ostatních.

Vývoj pojmu

Termín zavedl v 2. polovině 19. století americký darwinisticky orientovaný sociolog W. G. Sumner při studiu materiálů z života primitivních společností. Teorie etnocentrismu je široce rozšířena v současné sociologické, etnografické a antropologické literatuře jako kritický pojem umožňující odhalovat jednostrannost a zaujatost ve vztazích a konfliktech skupin i jednotlivců. Jevy etnocentrismu se primárně týkají etnických skupin, ras, národností a národů, ale také různých kulturních okruhů a celých kultur. Sekundárně se vztahují i na jiné skupiny, např. profese, sociální třídy, církve, sportovní kluby atp. Je třeba je chápat přesně historicky. Rozlišujeme jevy etnocentrismu v primitivních, antických a středověkých společnostech a jevy etnocentrismu v novodobém smyslu, zhruba od Velké francouzské revoluce; tento novodobý etnocentrismus úzce souvisí s národnostmi a národy jako sociální kategorií, která hraje v novodobých dějinách zvlášť významnou roli. Do kategorie etnocentrismu v širším slova smyslu je možno zahrnout i přenášení jevů nacionální zainteresovanosti a zaujatosti do jiných oblastí, např. do sociálně ekonomických třídních vztahů. Tím se tyto vztahy zotřívají.

Etnocentrismus není jevem biologickým, jak se do určité míry domníval autor termínu, ale kulturním. Jsou to jevy hluboce emocionálně motivované, což vyplývá již z toho, že příslušnost k národu nebo etnické skupině poměrně všestranně determinuje člověka. Požadavek obětovat této příslušnosti vše, třeba i život, byla uznávána již v antice (Dulce et decorum est pro patria mori). Etnocentrické postoje jsou plodem výchovy a prostředí. Mají tendenci nadřazovat vlastní hledisko všemu ostatnímu (Wrong or right — my country). Porušují tedy demokratické zásady, zejména pravidla tolerance a svobodné diskuse, principy a ideje humanismu,

objektivní a obecné pravdy. Etnocentrická zaujatost je zesilována zveličováním rozdílů mezi vlastní a cizí skupinou, nedostatkem informací, izolovaností, pocitu ohroženosti vlastní skupiny nebo naopak snahami po dominanci a hegemonii. Stupňují se v období krizí, převratů a nejistot všeho druhu. Etnocentrismus není totožný s nacionalismem, a však tvoří jeho nedílnou složku.

V minulosti, např. ve středověku, se rovněž vyskytovaly projevy etnocentrismu, avšak nikoli v soudobém nacionálním smyslu. Tak třídění lidí, např. studentů na vysokých školách nebo na církevních sněmeh na „nationes“, nemělo soudobý nacionální obsah, bylo často pouhou organizační pomůckou.

Otevřené problémy

V určitém stupni jsou jevy etnocentrismu, tj. odanosti vlastní skupině a pohotovosti hájit její hodnoty, jevem přirozeným, nutným a morálně oprávněným. Od tohoto normálního etnocentrismu je třeba odlišovat patologický, v němž se pozitivní hodnoty převracejí ve svůj protiklad podle známého poznatku *Corruptio optimi pessima*. Jedinou základnou, na níž jsou konflikty plynoucí z negativního etnocentrismu řešitelné, je soustava demokratických a humanistických hodnot a zásad. Jejich rozvinutím se vytváří mezi skupinami, národy a státy atmosféra, v níž se negativnímu etnocentrismu nedaří. To se týká zejména rasových konfliktů a animozit, které patří mezi nejhorší podoby etnocentrismu, protože jsou zdánlivě podmínečně „přírodou“. V budoucí demokratické společnosti by měly být jevy negativního etnocentrismu omezeny na minimum.

Jiří Cvekl

INTERNACIONALISMUS

Definice

Internacionalismus je ideologie spolupráce a vzájemné podpory velkého počtu národů nebo skupin příslušníků mnoha národů. Předpokladem internacionalismu je uznání a vzájemné respektování svébytné existence jednotlivých národů. Na rozdíl od nacionalismu, který využívá ve velké míře emocionální vazby a předsudky, je internacionalismus racionální ideologií, opírající se o všelidské ideály a hodnoty.

Vývoj pojmu

Pojem internacionalismus (z latinského „inter nationes“, tj. mezi národy) se rozšířil v evropském prostředí po roce 1815, kdy dlouhotrvající války s revoluční a napoleonskou Francií skončily, ale nastolený systém nadvlády pěti velmocí nerespektoval práva národů a požadavky národních hnutí. Idea osvícenského světoobčanství (kosmopolitismu), sociálně omezená jen na malé skupiny vzdělanců, v nových podmínkách nevyhovovala. Také anacionální názory a tendence, popírající všechny národní ideologie a struktury, vyrůstaly aspoň bezděčně ze snahy o větší rozšíření vlastní národní kultury a vlastního jazyka (zpravidla francouzšti-

ny, angličtiny nebo němčiny). Internacionální zásady, předpokládající spolupráci hlavních evropských národů, šířili před rokem 1848 představitelé Mladé Evropy a dalších demokratických spolků a hnutí, poté zejména stoupcí mezinárodního dělnického hnutí; roku 1864 bylo založeno Mezinárodní dělnické sdružení, zvané První internacionála, roku 1889 vznikla Socialistická internacionála. Rozhodnými zastánci internacionalismu se v druhé polovině 19. století stali vědci, kteří pořádali pravidelné mezinárodní kongresy a vytvářeli mezinárodní organizace, pacifisté a humanisté (založení Mezinárodního červeného kříže 1864), od konce 19. století sportovci (olympijské hry, mezinárodní sportovní federace); ve všech případech tvořily národy základní organizační prvky mezinárodní spolupráce.

Ve všech mimovládních mezinárodních organizacích, především v dělnickém hnutí, v institucích, svazech a federacích vědců a umělců, došlo nejpozději na přelomu 19. a 20. století k závažným sporům a konfliktům o zastoupení národů, které neměly své vlastní národní státy. Evropské demokracie a socialisté poskytli vždy samostatné zastoupení Polákům, i když Polsko v 19. století nebylo svrchovaným státem a bylo rozděleno mezi tři velmoci. V podstatě ve všech mezinárodních organizacích po roce 1867 byli samostatně zastoupeni Maďaři, i když Uhry byly součástí dualistické rakousko-uherské monarchie. Nemalé komplikace vyvolávalo v řadě případů úspěšně prosazené samostatné zastoupení českých dělníků, vědců a sportovců, když pod geografickým pojmem Čech (Bohemia, Boheme) vystupovali také Češi z Moravy, Slezska, Slovenska a Vídně, kdežto čeští Němci z Liberce nebo Chebu patřili do delegací Rakouska. Po roce 1918 střežily nové národní státy své výhradní zastoupení ve všech mezinárodních organizacích a institucích mnohem důsledněji než mnohonárodní monarchie před první světovou válkou.

Otevřené problémy

Internacionalismus nikdy nebyl a ani v současnosti není pouze záležitostí organizovaného dělnického hnutí. Ve všech oblastech společenského života se úspěšně prosazuje myšlenka internacionální spolupráce, přičemž v případě jednotlivých národů a autonomních republik Sovětského svazu, Jugoslávie i Československa bude federativní stát — ještě více než v současnosti — soupeřit s národy o zastoupení v mezinárodních organizacích a institucích. Řešení nebude snadné.

Jiří Kořalka

JAZYK

Definice

Historicky vzniklý systém znaků, sloužících prvotně k dorozumívání v určitém etnickém společenství, druhotně pak mezi příslušníky různých etnik, kteří určitý jazyk ovládnou, nebo k speciálním komunikačním účelům (např. latina po dlouhou dobu jako mezinárodní jazyk vědy a kulturní jazyk katolické církve). V takovém případě jazyk

vůbec nemusí mít současně existující etnickou základnu, ale jeho uplatnění je nutně omezeno. Jazyk se podobně jako ostatní součásti kultury předává z generace na generaci tradicí.

Vývoj pojmu

Věda o jazyce má nejméně dvoutisíciletou tradici a je nesmírně komplexní. Téměř o všech oborech jazykovědy jsou v české odborné literatuře obsáhlé informace. Československá jazykověda je od 30. let považována za jeden ze základních zdrojů moderní světové jazykovědy. V otázce vztahu jazyka a národa, kdy dříve u nás převládalo přesvědčení, že není národa bez svého jazyka a se zánikem jazyka zaniká i národ, které se promítalo i do politické praxe, přinesla jazykověda v posledních desetiletích závažné upřesnění: otázku oddělené či společné národní identity dvou jazykově blízkých společenství, např. Čechů a Slováků, nelze rozhodovat na základě argumentů čerpaných z vývoje jazyka, jimiž se jedni snažili dokazovat, že existuje jeden národ československý, jiní, že čeština a slovenština jsou rozdílného původu; na základě pomezí nářečí nelze stanovit jazykovou hranici mezi národy, ta je dána rozšířením spisovného jazyka, k němuž se obyvatelstvo hlásí, což je dáno více faktory historicko-politickými než čistě jazykovými; pro vznik nové národní identity není rozhodující vznik nového jazyka, jazykové procesy jsou mnohem pomalejší, a proto existence různých národů hovořících stejným jazykem je ve světě jev běžný a setkáváme se s ním i v našem bezprostředním sousedství (Rakousko, Německo); společný jazyk je ovšem důležitým komunikačním a také integračním prostředkem národních celků, proto národů, které jsou tvořeny několika jazykovými společenstvími, není mnoho (Švýcaři); vývoj však není uzavřen a mnohé unitární demokratické národní státy začínají v posledním dvacetiletí připouštět až podporovat jazykovou emancipaci menšin v rámci unitárního státu pod heslem multikulturalismu. Jazyková příslušnost jednotlivce není dána jakýmsi „kmenovým původem“, nýbrž faktory demografickými a kulturními. Na bilingvismus se přestává pohlížet jako na zdroj nebezpečí ztráty národní identity a začíná být považován za důležitý příspěvek k intelektuálnímu potenciálu národa a státního společenství. Některé přetrvávající problémy vyplývají z neujasněného definování pojmu národ.

Otevřené problémy

Nejožehavějším problémem naší republiky je hluboký rozdíl mezi dosaženou teoretickou úrovní vědy a školskou a vzdělávací praxí, který se projevuje v několika směrech, jež nelze posuzovat izolovaně: 1. škola se zaměřuje především na pravopis a spisovnou správnost základního vyjadřování, nikoli na dokonalé ovládnutí prostředků mluveného a psaného slova v jeho různých společenských funkcích, takže úroveň jazykového vyjadřování zůstává velmi nízká; 2. vyučování cizích řečí i vyučovací metody a pomůcky výrazně zaostávají za potřebami praxe i za úrovní zejména předních západoevropských zemí; 3. stručné informace o obec-

ných otázkách jazyka, jež jsou podstatné pro každého vzdělaného člověka, jsou ve spěchu sdělovány až těsně před maturitou, a to ještě ne všude. Proto povědomí o důležitosti jazykových návyků pro celkovou vzdělanost je obecně nízké a svrchu uvedený stav se neustále udržuje. Zvláště ve vztahu jazyka a národa je rozšířena řada předsudků. Často se nerozlišuje příslušnost etnická, národní a občanská, příkládá se neúměrná důležitost jazykové příslušnosti a národ se ztotožňuje s jazykem, jak o tom svědčí např. výroky: „mluví doma německy, nemůže to být dobrý Čech“; „mluví slovensky, proto je to Slovák“; „chtějí se učit cikánsky, nikdy s námi nesplynou a budou nám nebezpeční“. Převládá naprostá neinformovanost o ekvivalenci termínů v různých jazycích, která vede k prohlubování politických nedorozumění (např. angl. „nation“ není „národ“, ale „státní společenství“ a tedy i Československo, SSSR či Indie jsou „nation“). Markantním příkladem neznalosti úlohy jazykových jednotek byla rozprava o pomlčce a novém názvu federace, která odvedla pozornost od skutečně podstatných problémů a otevřela dveře nacionalistickým interpretacím. Na tomto poli je nutno intenzivně pokračovat ve výzkumu a hlavně výsledky výzkumu zpřístupňovat široké veřejnosti a všteřovat dorůstajícím generacím.

Ivo Vasiljev

JAZYKOVÁ POLITIKA

Definice

Souhrnné označení všech koncepcí a z nich vyplývajících praktických opatření, jimiž politické centrum nebo jednotlivé složky společnosti působí na jazykovou situaci a na jazykové procesy v daném státním společenství v zájmu udržení nebo změny jazykové situace, respektive funkčního využití jednotlivých jazyků nebo jednotlivých funkčních forem jazyka. Jazyková politika je vždy součástí celkové, zejména národnostní politiky jednotlivých politických sil, jejímž cílům je podřízena. Hlavní tendence jazykové politiky ve státě jsou určovány politickými silami, které jsou v něm u moci. Vlastní jazykovou politiku však mohou uplatňovat i politické síly působící v opozici. Pro definování tendencí jazykové politiky je proto důležité znát subjekt této politiky a cíle, které prosazuje.

Vývoj pojmu

Pojem byl sociolingvistikou rozpracován teprve od 60. let. V této formulaci bývá pod tento pojem někdy zahrnováno jen řešení vztahů mezi různými jazyky ve vícejazyčné jazykové situaci, hlavně v mnohonárodnostním státě. V naší jazykovědné tradici se od konce 20. let užívá pojem jazyková kultura, zahrnující však otázky rozvoje a uplatnění jednotlivých funkčních forem jednoho národního jazyka. V sovětské jazykovědě a etnografii se od 20. let užíval termín jazyková výstavba, jehož obsahem bylo hlavně budování spisovného jazyka u národností, které dosud neměly

písmo a literární tradici. Přibližně synonymní s ním je termín jazykové plánování, používaný od 60. let v angloamerické sociolingvistice. Prosazujeme široké pojetí pojmu jazyková politika, obsahující všechny formy společenského působení na jazykovou situaci a jazykové procesy v národních i mezinárodních státech, protože všechny formy působení na jazyk navzájem souvisejí a jednotlivé formy jen vystupují do popředí nebo ustupují do pozadí v různých historických situacích. Jazyk však není spojen s politikou jen prostřednictvím jazykové politiky. Sociální, ekonomické a politické konflikty mezi národy a národnostmi ve státě vyvolávají jazykové konflikty. Pro závažnost jazyka z hlediska sociálního a ekonomického postavení jeho nositelů a pro silné emocionální vazby, které k jazyku někdy (ne vždycky) mají, může se jazyk stát velmi účinným prostředkem pro mobilizaci lidí k dosažení určitých politických cílů. Této problematice se v evropské literatuře věnuje pozornost zejména v posledních několika letech a v současnosti zájem o tuto problematiku vrcholí. Konflikty lze přivodit i necitlivou jazykovou politikou.

Otevřené problémy

Vypracování adekvátní a úspěšné jazykové politiky je možné jen na základě důkladné znalosti jazykové situace s přihlédnutím k současným poznatkům teorie jazyka a jazykové politiky. Obtíž vypracování jazykové politiky v ČR jsou patrné ze stavu poznání jazykové situace v ČR. Nejsou zpracovány v celku ani dějiny jazykové politiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, z nichž by bylo možno čerpat nejedno poučení např. o souvislosti právní kodifikace postavení jazyků s jazykovými konflikty. Zajímavé bude sledovat vývoj národnostních vztahů v SR od přijetí zákona o slovenském jazyce. Velmi naléhavé je i seznámit se s řešením jazykových konfliktů v západní Evropě v posledních desetiletích, např. v Belgii, kde se podařilo situaci prakticky stabilizovat. Naléhavým úkolem je konečně vypracování zásad jazykové politiky ČR v podmínkách demokratického státu a přechodu k tržní ekonomice a institucionálních forem její praktické realizace.

Ivo Vasiljev

JAZYKOVÁ SITUACE

Definice

Více méně soudržný sociálně komunikační systém určitého společenství, nejčastěji státního, v určité době, který je tvořen souhrnem všech jazyků nebo teritoriálních (nářečí), sociálních (žargony, slangy) a funkčních (spisovný jazyk, obecný jazyk, jazyk publicistiky, vědy atd.) útvarů jednoho jazyka, užívaných v tomto společenství. Někdy se terminologicky rozlišuje jazyková a etnojazyková situace, tj. etnická situace, nazíraná pod zorným úhlem jejího jazykového aspektu. I monoetnická společenství se totiž vyznačují různou jazykovou situací. Etnojazyková situace je důležitým indika-

torem etnické situace a etnických procesů, které v ní probíhají.

Vývoj pojmu

Tento pojem byl sociolingvistikou rozpracován teprve v druhé polovině 70. let, ukazuje se však jako velmi důležitý, protože jen důkladná znalost skutečné jazykové situace může být dobrým východiskem pro adekvátní opatření jazykové politiky. Pojem jazyková situace umožňuje systematicky položit řadu otázek, které si věda dříve nekladla: v jakých funkcích užívat spisovný jazyk a kde naopak jazyk obecný či místní nářečí? Jaký postoj lidé zaujímají k spisovnému jazyku a k jazyku obecnému? Je reálné očekávat, že všichni lidé jednou budou mluvit spisovně? Je nutné provést takovou reformu spisovného jazyka, aby se tento výrazně přiblížil jazyku obecnému? Jaký je vztah jazyka, kterým lidé mluví, k vědomí jejich etnické příslušnosti? Jaký vliv mají starší a současné jazykovědné teorie a práce na informovanost lidí o otázkách jazyka a jeho úlohy v národě? Jaký je poměr mezi znalostí a užíváním menšinového a většinového jazyka u jednotlivých jazykových skupin? Do jaké míry je menšinový jazyk pro své nositele důležitý, v jakých funkcích jej používají, jaké názory mají na jeho hodnotu? V jakých demografických podmínkách (početnost etnických skupin, kompaktnost jejich osídlení, socioprofesionální struktura, úroveň vzdělání mluvčích atd.) mají menšinové jazyky tendenci se udržet a kdy spíše dochází k jazykové asimilaci? Kterým směrem a za jakých podmínek postupuje asimilace? Jak je rozšířen bilingvismus, případně i multilingvismus a v kombinaci kterých jazyků? Jaký má vztah bilingvismus k transformaci (přechýlení) etnické příslušnosti? Kdy vzniká a udržuje se masový a trvalý bilingvismus? Kdy a jak je bilingvismus prospěšný? Jaká je znalost cizích jazyků v různých vrstvách společnosti?

Otevřené problémy

Na velmi mnohé z výše uvedených otázek nemáme dosud vědecky podložené odpovědi. Vedle obecně položených otázek existuje celá řada specifických problémů: jaký postoj zaujímají jednotlivé věkové a sociální vrstvy v ČR k užívání slovenštiny ve sdělovacích prostředcích? Jak se tyto postoje liší v poměru k jednotlivým žánrům či tématům? Do jaké míry tyto postoje souvisejí se srozumitelností? Bylo konstatováno, že aktivní československý bilingvismus je velmi málo rozšířen. Mluví se spíše o pasívním bilingvistu nebo přesněji semikomunikaci. Jaký vliv má semikomunikace na postoj k druhému národu? Jiným okruhem otázek je jazyková vybavenost (češtinou, slovenštinou, cizími jazyky) českých a slovenských reemigrantů po roce 1945 i v současnosti. Jak ovlivňuje jejich adaptaci po přesídlení? Jak se promítá do možností jejich vzdělání a profesního zařazení? Jakými jazyky mluví migranti ze SR v Čechách (slovensky, maďarsky, romsky)? Ovlivňuje jazykové vybavení Romů jejich sociální deprivaci a jak? Do jaké míry a v jakých podmínkách komunikují raději v romštině? Další komplex pro-

blémů se týká vyučování cizím jazykům: jak se na jazykové vybavenosti našeho obyvatelstva, kromě jiných faktorů, odrazila prudká změna jazykové orientace v r. 1939, 1945 a 1990? Jak značný je odklon od ruštiny a kde? Jaký je vedle angličtiny zájem o němčinu a francouzštinu a proč? Do jaké míry je vyučování angličtině efektivní? Do jaké míry a za jakých podmínek je bilingvismus v národním a menšinovém jazyce příznivým předpokladem pro úspěšnější ovládnutí cizího jazyka? A konečně: jakou úlohu hrají tyto dílčí otázky v naší celkové jazykové situaci?

Ivo Vasiljev

KULTURA

Definice

Polysémantický pojem sloužící k označování souboru jevů spojených se specificky lidským způsobem organizace a rozvoje životní činnosti. Tvoří zvláštní systém nutný pro fungování společnosti. Ve své podstatě je kultura mimotělesnou formou adaptace lidského společenství na přírodní a společenské prostředí, které ho obklopuje. Jinými slovy: souhrn předpokladů, kterými člověk jako biologická jednotka disponuje, umožňuje aktivní reakci lidského společenství formou:

1. vytváření „umělého“, přizpůsobeného, hmotného životního prostředí (civilizační stránka kultury)
2. vytváření specifické organizace vztahů mezi jedinci uvnitř společenství (sociální stránka kultury)
3. vytváření souboru zkušeností, idejí, představ, hodnot, norem, modelů chování, kulturních vzorů (humanizační stránka kultury)
4. vytváření specifických nástrojů pro přenos informace a kultury jako takové mezi jedinci daného společenství, mezi jednotlivými společenstvími a mezi generacemi (komunikační stránka kultury).

Definování kultury není sjednoceno. Jednotlivé definice se však vesměs nevylučují. Kladou pouze důraz na rozdílné aspekty kultury. Vedle nejširších definic (kultura je vše, co vytvořily ruce a mozek člověka; kultura je specificky lidský subjekt — objektový vztah; kultura je specificky lidská činnost a její výsledky atd.) autoři používají i užší vymezení (kultura je soubor materiálních a duchovních hodnot apod.). Používá se též tzv. resortní vymezení — kultura je přibližně ta oblast společenských aktivit, kterými se zabývá ministerstvo kultury. Autoři Slovníku etnické teorie vymezují kulturu pro svoji potřebu jako kolektivní zkušenost a její objektivizaci v materiálních a duchovních hodnotách.

Vývoj pojmu

S pojmem se setkáváme již v antickém starověku. V římském impériu se jím označovala kultura (vzdělávání půdy a odtud přeneseně vzdělávání ducha). Současná pojetí mají své paralely již v dílech J. A. Komenského a Erasma Rotterdamského a později v dílech Herdera a Palackého.

U naposled jmenovaných i v kontextu, který je důležitý pro současnou operacionalizaci pojmu, tj., že kultura je jedním ze základních komponentů etnicity.

Otevřené problémy

Schopnost vytvářet kulturu je dána lidským komunitám obecně. Konkrétní podoba kultury jednotlivých lidských komunit však vykazuje značné odlišnosti v závislosti na podmínkách, ve kterých vznikala a vyvíjela se. Kultura má schopnost spojovat i vytvářet bariéry a rozdělovat.

Území našeho státu je kulturně heterogenní. Lze je rozdělit do několika celků, mezi kterými existovaly větší či menší komunikační bariéry a problematický kulturní transfer daný nejen etnickou skladbou a zemskými hranicemi. Tvar našeho státu a jeho poloha na pomezí dvou kulturních okruhů předznamenává: 1. odlišné kulturní vlivy na západní a východní oblasti státu; 2. odlišnou historickou zkušenost obyvatel; 3. odlišné zájmové oblasti; 4. tvorbu odlišných obranných mechanismů, hodnotových orientací, kulturních a etnických stereotypů.

Uzavřená česká kotlina s dostředivě situovanými, kdysi důležitými komunikačními tepnami — řekami a komunikačními bariérami — horami na obvodu je územím vytvářejícím předpoklady snazšího kulturního transferu ve srovnání s Moravou a zejména Slovenskem. Území Moravy, které působilo na jedné straně jako komunikační most mezi našimi severními a jižními sousedy, je dodnes, na druhé straně, v očích národopisce, teritoriem složeným z řad celků majících výrazná specifika v oblasti materiální a duchovní kultury.

Umístění Slovenska za karpatským obloukem a jeho otevřenost Ukrajině a Balkánu implikuje odlišné kulturní vlivy, než které působily na český region. Kulturní situace je zde poznamenaná tím, že se na poměrně malém území setkáváme s velkými klimatickými rozdíly, různorodými možnostmi obživy a řadou přirozených bariér pro transfer kultury. Hluboká horská údolí a v nich život v relativní izolaci, horské masivy, které rozdělují západní a jižní část Slovenska. Vodní toky se severo-jihní orientací, které nemožno tvořit komunikační mosty, excentricky umístěné nížinné oblasti s obtížnou možností komunikace. Unifikující vlivy industrializace začaly působit poměrně nedávno. Odlišné reakce na složitou etnickou situaci na Slovensku v jednotlivých částech území, stejně jako lokálně diferencovaná reakce slovenského etnika na jinoetnickou skutečnost za hranicemi Slovenska jsou názorným příkladem kulturní odlišnosti jednotlivých částí etnicko-jazykového společenství. Na jedné straně jsou tyto odlišnosti překonávány pronikající civilizační unifikací a informačním působením masmédií, na straně druhé však informační působení masmédií může výrazně působit v oblasti hodnot, norem, postojů a stereotypů tak, že společná informační síť jednotlivé oblasti společného území nesbližuje, ale naopak je na úrovni postojů k přijaté informaci staví do konfliktního protikladu.

Zdeněk Uherek

Definice

Historická sociální a kulturní kategorie, jejíž konkrétní obsah je proměnlivý v závislosti na historickém, sociálním, politickém, kulturním, jazykovém kontextu, na filozofickém a teoretickém východisku, i na účelu. Odtud pak vyplývají odlišnosti ve vymezení „lidu“ v různých vědních oborech, v politice a v ideologii. Obyčejně se lidem rozumí většina obyvatelstva určitého státu vymezená sociálně, kulturně a politicky (např. nemajetné neprivilegované vrstvy anglického národa), nebo většina příslušníků třídních společností bez ohledu na jejich etnickou příslušnost (pracující, vykořisťované vrstvy atd.).

Vývoj pojmu

„Lid“ ve významu, v jakém se dnes obyčejně používá, je výsledkem vývoje ve společenských vědách a ve společnosti samé v 19. století. Ve vědě 19. století, zejména v etnografii (národopise) plnil lid roli analogickou té, kterou v kulturní a sociální antropologii hráli tzv. „primitivové“ — jako personifikovaná a zpředmětnělá minulost národa. Odtud také pramení idealizace lidu a trvalá snaha prezentovat jako „lid“ jen určité části nebo vrstvy obyvatelstva. Totéž se děje jako důsledek marxisticko-leninské teze o lidu jakožto bytostně pokrokovém subjektu dějin. Není to lid totožný s lidem etnografa (ten hledá jeho „národní“ specifika, zatímco revolucionář specifika „třídní“), ale je to stejnou měrou idealizovaný nositel pokroku. Nacionalisté zase pozitivně hodnotí „národní“ a „tradiční“ rysy v kultuře „lidu“.

Pojem „lid“ tak má nejen svou rovinu „odbornou“, ale i výrazně ideologickou, která je některými politickými doktrínami využívána i zneužívána (nacionalismus, populismus, fašismus, „vědecký“ komunismus).

Otevřené problémy

Celkově platí, že neexistuje nějaký objekt nebo jev, který bychom mohli označit za lid a definovat jej pro všechny obory stejně. Všechny dosavadní pokusy v tomto směru selhaly z toho prostého důvodu, že každý obor, který s tímto pojmem zachází, si jeho obsah konstruuje nejen podle svých praktických potřeb, ale i podle svého specifického vidění a interpretace světa. A i když zůstaneme jen na půdě jediného oboru, etnologie, nepořídíme o mnoho víc. Vymezení kategorie „lid“ je velmi proměnlivý v čase, ale zase v závislosti na filozofickém východisku badatele.

Existují v zásadě dva typy definic, vycházející buď 1. z teritoriálních a etnických, nebo 2. ze sociálních a kulturních charakteristik. První typ definic vymezuje lid neutrálně jako souhrn obyvatel určitého území. Lid je podle nich teritoriálně vymezené společenství, integrované i etnický a politicky (např. „le peuple français“ nebo ještě nedávno „das Volk der DDR“). Takové vymezení nepostihuje vnitřní diferencovanost definované skupiny (podle profese, politické příslušnosti, zájmů, atd.), její sociální, třídní, kulturní či ekonomické charakteristiky. Druhý typ definic naopak staví na

charakteristikách sociálních a kulturních. Kulturní charakteristiky však nespojují s etnicitou nebo regionem, ale s ekonomickými a sociálními charakteristikami („dvě kultury v každé národní kultuře“). Nejtypičtější jsou takové definice pro marxisticko-leninskou, resp. vědecko-komunistickou ideologii, ale také pro starší sociologické teorie (lid jako nejpočetnější vrstva národa spojená s bezprostřední výrobou, neprivilegovaná, zbavená soukromého vlastnictví, s nižší vzdělaností). Podle sociologických tezí se jednotlivci z lidu mohli získáním vzdělání, majetku nebo postavení přesunout do vyšších vrstev. Podle leninského chápání se lid jako celek stane privilegovanou vrstvou, aniž by ovšem ztratil svou „lidovost“.

V etnografii „lid“ (ať už definovaný jakkoliv) a jeho kultura je hlavním předmětem studia, z čehož ovšem vyplývá i jisté omezení možností etnografie studovat společnost jako celek — dokud je předmětem studia lid, který není totožný s veškerým obyvatelstvem. Původně (tj. v 19. století) byla za lid považována určitá část venkovského obyvatelstva. Postupně byl obsah termínu rozšiřován (hl. o dělnictvo a většinu ostatních obyvatel venkova) a blíží se dnes jeho vymezení ve smyslu filozofickém a sociologickém.

Václav Hubinger

MNOHONÁRODNÍ STÁT**Definice**

V právním smyslu stát, který je obýván větším počtem národů, zpravidla i dalšími etnickými a národnostními skupinami, a respektuje tuto skutečnost ve své ústavě a v teritoriálním uspořádání. Má-li mnohonárodní útvar plnit funkci státu, předpokládá se podle běžného názoru jednotná hlava státu, jednotná zahraniční politika, jednotná armáda, jednotná měna a hospodářsko-celní politika. Neexistuje shoda názorů na to, mohou-li být mezi mnohonárodní státy zařazovány také státní útvary, které jsou obývány několika národy, ale svým státoprávním pojetím vystupují jako stát jednoho vládnoucího národa. Podle dosavadních historických zkušeností je nejvhodnější státní formou mnohonárodního státu federativní uspořádání.

Vývoj pojmu

Pojem mnohonárodního státu se v dobové publicistice i v dnešním historickém hodnocení objevuje až kolem poloviny 19. století, kdy se vytvářejí novodobé národy, které nemají vlastní stát, ale požadují uznání svébytnosti v národně politické oblasti. Až do roku 1848 bylo Rakouské císařství (habsburská monarchie) typem supraetnického státu, který formálně zachovával historicky vzniklé státoprávní útvary, ale v praktické politice usiloval o vytvoření jednotné státní správy a armády, do značné míry respektoval jazykové a kulturní potřeby různých etnických skupin a potlačoval každou aktivitu v národně politické oblasti. V revoluci 1848–1849 se především čeští politikové (v čele s F. Palackým) snažili přeměnit Rakousko ve federaci plnoprávných a rovnoprávných národů. Po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 se Uhry staly klasickým příkladem pokusu o pře-

měnu multietnického teritoria v národní stát, v tomto případě maďarský, zatímco západní část dualistické monarchie, tzv. Předlitavsko (až do roku 1915 království a země zastoupené na říšské radě) v řadě oblastí přecházela od supraetnického k mnohonárodnímu pojetí.

Po první světové válce se hlavním představitelem mnohonárodního státu ve formálně správní oblasti stal od konce roku 1922 Svaz sovětských socialistických republik, avšak vedoucí úloha komunistické strany umožňovala potlačení svébytnosti jednotlivých národních republik a zajišťovala unitarismus sovětské politiky. Na federativním základě se od roku 1943 uskutečňovalo obnovení jugoslávského státu, kde federace politicky (nikoli však ekonomicky) rovnoprávných národů dokazuje již po několik desetiletí přednosti i problematické rysy mnohonárodního státu. Ve složité etnicko-jazykové situaci nových států Asie a Afriky se vytvářejí spíše státy supraetnické než mnohonárodní, ale tento vývoj se nezdá být uzavřen. Zvláštní skupinu tvoří federativní státy dvou národů (současná Belgie, Československo), kde nevyhnutelně vznikají spory o politickou moc a finanční zdroje mezi autonomními národními teritorii a federací.

Otevřené problémy

Historické zkušenosti ukazují, že politické a hospodářské problémy jsou snadněji řešitelné ve federacích, které nejsou vybudovány na národním základě (USA, Německo), než v mnohonárodních státech. Přesto se mnohonárodní federace jeví jako relativně nejvhodnější státoprávní útvar ve státech, které prokázaly svou historickou oprávněnost a jsou uznávány mezinárodním společenstvím. Při očekávaných integračních procesech v Evropě i v mimoevropském světě se uvnitř mnohonárodních federací více či méně úspěšně řeší mnoho konfliktů a problémů, které by jinak zatěžovaly mezinárodní vztahy.

Jiří Kořalka

NACIONALISMUS**Definice**

Nacionalismus je ve své podstatě ideologizované národní vědomí, tj. ideologie, která staví vlastní národ na nejvyšší stupeň v žebříčku lidských hodnot a vyžaduje od všech příslušníků národa podřízení národním zájmům. V každé národní ideologii se od počátku projevuje nerozlučný vnitřní protiklad mezi snahou o povznesení, integraci a emancipaci národa na jedné straně a národní omezeností, vylučností, uzavřeností, případně i nepřátelstvím vůči jiným, zejména sousedním národům na straně druhé. Pojem nacionalismus je možné rozšířit také na politiku, která slouží ideologii nacionalismu a je touto ideologií odůvodňována.

Vývoj pojmu

Pojem „nacionalismus“ je odvozen od latinského výrazu „natio“, tj. národ. Nehledíme-li k ojedinělému výskytu tohoto pojmu pro označení soudržnosti a vzájemné podpory příslušníků „nationes“

na středověkých univerzitách, objevil se podle dosavadního bádání výraz „omezený nacionalismus“ (eingeschränkte Nationalism) v novodobém smyslu poprvé roku 1774 u J. G. Herdera, a to s negativním obsahem, v souvislosti s národními předsudky a vulgárností (Pöbelei). V německém prostředí — a v pojmové závislosti také v češtině — označoval nacionalismus převážně negativní deformaci národního vědomí, myšlení a jednání, hlavně u jiných národů, méně již v řadách vlastního národa. Přeceňování národních hodnot a zvláštností, které mělo být cizí každému kulturnímu a vzdělanému člověku, se jako nacionalismus chápalo ve starší západní literatuře většinou jen ve vztahu k novým národním hnutím střední, východní a jihovýchodní Evropy, případně k národně osvobozenkému hnutí v jiných světadílech. Teprve ve 20. století se v západní literatuře rozšířilo hodnotově neutrální pojetí nacionalismu, směřující pod tímto souhrnným pojmem nejrůznější projevy národně emancipační i agresivní ideologie a politiky u národů vládnoucích, nerovnoprávných i utlačovaných, u národnostních skupin a menšin.

Přehnaný a zvrácený nacionalismus, v němž se přeceňování vlastního národa spojuje s agresivitou a pohrdáním vůči jiným národům a rozněcováním národní nesnášenlivosti a nenávisť, bývá nazýván původně francouzským výrazem „šovinismus“ (v angličtině spíše „Jingoismus“). Starší pojetí, které označovalo nacionalismus jako buržoazní ideologii, jako nástroj útlaku a vykořisťování, se v českém prostředí nevyhnutelně střetlo s politickou realitou vzniku několika desítek nových států v Asii a Africe, které se výrazně přihlásily k národní ideologii; jedním z vedlejších výsledků soupeření o přízeň těchto nových států byla částečná rehabilitace nacionalismu jako pojmu v politické publicistice.

Otevřené problémy

V tradici českého myšlení se projevuje snaha odlišit „dobré“ národní cítění, vědomí a jednání od „špatného“ nacionalismu. Emocionální náboj v českém vztahu k národní problematice je podnes tak silný, že na rozdíl od angličtiny, francouzštiny, němčiny nebo ruštiny, kde je výraz „national“, „nationalnyj“ hodnotově neutrální, pocituje uživatel českého jazyka v přídavném jméně „národní“ spíše pozitivní a v přídavném jméně „nacionální“ spíše negativní hodnocení. Zřetelné rysy národní omezenosti a vylučnosti se projevovaly od samého počátku vytváření novodobého českého národa a jeho ideologie, v tzv. českém národním obrození, stejně jako u jiných evropských národů. Emocionální národní cítění a vědomí je třeba neustále vyvažovat všelidskými hodnotami a racionálním, vášněmi v podstatě nedotčeným vztahem k jinonárodním celkům.

Jiří Kořalka

NÁROD**Definice**

V současném světě velké společenství lidí, kteří jsou navzájem spojeni kombinací několika druhů objektivních vztahů (hospodářských, územních, po-

litických, jazykových, kulturních, náboženských) a odrazem těchto vztahů ve společenském vědomí. Jednotlivé druhy objektivních vztahů, které podmiňují existenci národa, se u různých národů projevují silněji nebo slaběji, některé z nich mohou chybět vůbec (u většiny novodobých evropských národů není náboženství konstitutivním prvkem národa), nebo mohou být nahrazeny vztahem jiným. Z toho vyplývá rozhodující význam národního uvědomění, skupinového vědomí příslušnosti k národu, které se při formování a další existenci národů prosazuje i v těch případech, kdy se některé objektivní vztahy nevyskytují, nebo jsou narušeny.

V ý v o j p o j m u

Latinský výraz „natio“ označoval osoby stejného původu a rodové spřízněnosti, kdežto slovo „populus“ se vztahovalo většinou k souboru právních občanů starověkého Říma. Tato základní dvojice pojmů přešla od vrcholu středověku do všech evropských jazyků, avšak shodou okolností v opačném významovém smyslu než v antickém světě. Francouzský a anglický pojem „nation“ získal během staletí do té míry jednoznačný politický obsah, že to vedlo až ke ztotožnění národa a státu, zatímco výraz „peuple“ a „people“ označovaly zpravidla politicky bezprávné obyvatelstvo, nepolitické etnikum. Francouzština a angličtina jako jazyky světové diplomacie ovlivnily v tomto směru také novodobou českou jazykovou praxi, takže běžně hovoříme o mezinárodních vztazích, o Společnosti národů od roku 1920 nebo o Organizaci spojených národů po roce 1945, i když máme na mysli vztahy a sdružení svrchovaných států.

Většina dnes existujících evropských národů se v politickém smyslu konstituovala již v předkapitalistické epoše. Privilegované vrstvy, zpočátku především šlechta, v dalším období také měšťanstvo a skupiny vzdělanců, byly nositeli národních ideologií vedle panovníka, často v opozici vůči jeho absolutní moci. Parlamenty, zemské sněmy a jiné samosprávné orgány se staly představiteli tzv. politických národů, které sdružovaly příslušníky privilegovaných vrstev. Mimo okruh politických národů zůstávaly neprivilegované vrstvy městské a venkovské, jejich etnicko-jazykový ráz se v mnoha evropských zemích z velké části odlišoval od politického národa. Americká a francouzská revoluce ke konci 18. století vyhlásily zásadu svrchovaného národa bez ohledu na etnicko-jazykové odlišnosti uvnitř země. Ve střední a východní Evropě se od počátku 19. století rozšířilo dalekosáhlé rozlišení státu a národa, přičemž národ byl často ztotožňován s jazykovým, kulturním a etnickým společenstvím. Toto pojetí se však střetávalo s nároky polského a uherského politického národa, a také v českém prostředí začleňovaly státoprávní představy 19. století Němce z českých zemí do politického národa českého.

O t e v ř e n é p r o b l é m y

Jednou ze základních příčin střetávání a krizí v současném Československu je rozdílný historický vývoj pojetí národa a zřejmě i rozdílný vývojový stupeň národní existence (včetně subjektivního odrazu na vědomí lidí) mezi Čechy a Slováky.

Novodobý český národ nevznikl jen v procesu emancipace neprivilegovaných vrstev jazykově českého prostředí venkovského a městského, ale mohl se opřít o historické tradice Českého království a Koruny české, o existující zemské instituce a o rozsáhlou samosprávu. Politický obsah pojetí českého národa byl poměrně silný již před rokem 1918 a zcela převládl v samostatné Československé republice, kterou Češi v naprosté většině považovali za svůj vlastní národní stát. Současná česká společnost nepocituje žádnou obavu o svou národní identitu a její mezinárodní uznání. Odstraněním kompaktního německého osídlení, jakkoli bylo vyhnání a vysídlení sudetských Němců problematické, se současná národnostní struktura České republiky přibližuje národně jednotlé společnosti. Naproti tomu naráželo vytváření novodobého slovenského národa v 19. a na počátku 20. století na nesrovnatelně větší překážky. Slovensko nebylo v novodobém vývoji až do roku 1918 administrativním útvarem, slovenská národní svěbytnost byla dlouho zpochybňována z maďarské i z české strany, před vznikem Československa se slovenské národní uvědomění rozšířilo jen v menší části slovenského národa. Tradice Slovenského státu z let 1939—1945 je z vnitropolitického i mezinárodního hlediska vážně poznamenána úplnou závislostí na hitlerovském Německu a účastí na válce proti Spojeným národům. Přítomnost početné maďarské a ruskou-ukrajinské národnostní skupiny na území Slovenské republiky a stále ještě silné působení československé státní myšlenky v řadách nemalé části slovenského obyvatelstva přispívají k rozšíření pocitu, že slovenská národní identita ještě stále není zajištěna. Za této situace nemá myšlenka politického národa československého státu vyhlídky na úspěch.

Jiří Kořalka

N Á R O D N Í (N Á R O D N O S T N Í) P O L I T I K A

D e f i n i c e

Národní popř. národnostní politika je nástrojem státu, politického, etnického či jiného seskupení společností při řešení národních otázek. Jde zpravidla o politickou doktrínu, která má své specifické cíle dané národním programem (osvobození národa a utužení podmínek jeho svobodného rozvoje), jehož obsah je historicky a teritoriálně podmíněn. K provádění národní politiky užívá stát či jiné uskupení různé formy nástrojů obracející se dovnitř nebo vně státu. Jedná se o politická či právní ustanovení o jazyku, vzdělání, postavení menšin, kulturní politice, migraci apod. Národní politika směřující vně státu je určována směrem

* Výraz národnostní zde užívám pouze proto, že je často používán. Podle mého názoru se jedná o termín zavádějící, vycházející ze Stalinovy definice. Na našem území se zpravidla používá, chce-li se vyjádřit politika směřující k menšinám. Jeho všeobecné používání je nesprávné, protože bychom museli připustit, že na československém území nebyli Němci nikdy národem, nebo Češi nebyli národem v Rakousko-uherské monarchii. Nadále užívám jen slovo národ a jeho odvozeniny. Existuje totiž nebezpečí nadřazování jedné nad druhé.

zahraniční politiky, nebo potřebou národního utužení prostřednictvím vlastních menšin v cizině.

O b s a h p o j m u

Národní politika je úzce spjata se vznikem novodobých národů. Podle postavení národů a jiných etnických kolektivů ve státním organismu rozlišujeme různé cíle národní politiky podřízené národní situaci:

1. Stát jednonárodní, který na základě dynastických států se bez velkých územních změn vytvořil na státní národ (např. Francie).
2. Stát mnohonárodní (supraetnický) s jedním politickým národem bez federace a autonomie, či pouze s omezenou federací či autonomií.

Pro bližší specifikaci je nutné rozlišovat:

- Národy, které si v rámci státního útvaru udržely sociální základy stavovských politických národů a do jisté míry i svou politickou svěbytnost (Uhry).
- Národy, které se v rámci státního útvaru rekrutovaly na základě úspěšného programu poměrně úzké skupiny aktivistů, kteří v souladu s postupným začleňováním dříve neprivilegovaných vrstev do společenského a politického života vyjadřovali emancipační úsilí etnických skupin bez vlastního státu (Slováci).

Dělení je schematické. Mezi jednotlivými skupinami leží celá řada více či méně rozdílných typů a příkladů. Jde zvláště o národy, jež byly zároveň utlačovány i utlačovaly (např. Rusové vers. Poláci, Poláci vers. Ukrajinci).

V případě jednonárodních států je národní politika vedena především vně státu. Uvnitř státu pouze v případě kulturní a národní unifikace etnických, nebo častěji etnografických skupin. Nověji se pak obrací k řízení emigrace do vlastního státu související např. s rozpadem koloniálních říší (např. Francie vers. arabský svět), nebo jde o případy zahraničních dělníků. Nástrojem jsou regulační zákony imigrační vzdělávací, kulturní a celá řada administrativních opatření (pracovní povolení apod.). Národní politika vně státu může vést až k vyzdvihování vlastního národa nad národ sousední. Její součástí, hrající vyšší úlohu u nově vzniklých států (Německo, Itálie) než kontinuálně se vyvíjejících (Francie), je zájem o menšiny mimo státní organismus.

V případě mnohonárodních států je směr národní politiky určen postavením národa ve státním organismu. Vládnoucí národ má moc a vládnoucí aparát umožňující využít širokou škálu nástrojů k udržení národní nadvlády. Prostředkem je užívání jazyka, ovlivňování jinonárodní vzdělanosti a regulace kultury. Tato národní politika může mít různé stupně. Nejvyšší však je bránění národně politické aktivity. Např. tradiční rakouská politika od dob Metternichových doporučovala nepřekážet jazykovým kulturním snahám etnických skupin, které však nesměly přesáhnout do politické aktivity.

Podřazené národy procházejí různými historickými vývojovými stadii, sice ne vždy shodnými, nicméně zobecnění může mít následující schéma: vědecký zájem o jazyk, zvláštnosti lidové kultury, který pak vede k národnímu uvědomění, přechá-

zející k národní agitaci národního hnutí, které pak postupně vede až k vytvoření vlastní politické reprezentace.

O t e v ř e n é p r o b l é m y

V určitých etapách vývoje procházejí národy ve snahu o řešení velkonárodních otázek. Počátek lze spatřit po francouzské buržoazní revoluci vyhlášením jeden velký státní národ. Po napoleonských válkách to zase bylo velkoněmecké pojetí národní otázky (zahrnovalo všechny německy mluvící), dále pak řešení velkorakouské, po dualismu velkouherské, zahrnující i Slováky, po roce 1918 velkočeské, vedoucí k československému. V současné době jsme svědky pojetí velkoslovenského, kdy se slovenská reprezentace pokouší vytvořit jeden národ ve svém státním útvaru, zahrnující Slováky, Maďary, Rusy, Ukrajince, Poláky, Romy a Židy.

Tomáš Grulich

N Á R O D N Í S T Á T

D e f i n i c e

Teritoriální politickomocenská organizace společnosti, která odvozuje své oprávnění jako výraz politické vůle novodobého národa. Ideální typ národního státu, který se v historické realitě v čisté podobě téměř nevyskytuje, představuje stát, který je obýván občany pouze jedné národnosti (bez jinonárodních a etnicko-jazykových menšin) a soustřeďuje na svém území v podstatě všechny příslušníky této národnosti. Ve většině případů uplatňuje vládnoucí (vedoucí) národ své politické nároky ve větším či menším rozsahu také vůči jinonárodním a odlišným etnicko-jazykovým skupinám na území státu, které považuje za cizorodé živly, nebo se je snaží začlenit do státně politického národa, případně asimilovat.

V ý v o j p o j m u

Příkladem pro většinu národních států se stal stát Francouzské revoluce z konce 18. století se svým Národním shromážděním a národní armádou jako výrazem svrchovanosti politického národa. Ve Francii, podobně jako ve Spojených státech amerických, to vedlo k dalekosáhlému ztotožnění národa a státu, k vyjadřování celostátních jevů, tendencí a struktur výrazem „national“. Většina národních států západní a severní Evropy (V. Británie, Portugalsko, Španělsko, Nizozemí, Dánsko, Švédsko, Norsko) vznikla postupnou přeměnou dřívějšího dynastického státu v konstituční stát bez větších změn státních hranic; ve většině zmíněných případů byla monarchie představitelkou historické kontinuity národního státu, což se účinně projevilo v národně osvobozené boji proti německé okupaci za druhé světové války nebo v odlišných podmínkách ve Španělsku po roce 1975. V případě Itálie a Německa se realizace myšlenky národního sjednocení a národního státu ujal dílčí státní útvar v zájmu celého národa. Na území mnohonárodních říší — osmanské, habsburské a ruské — bylo vytvoření národních států po první světové válce vyvrcholením dlouhodobého národně emanci-

pačného úsilí, prosazovaného mírnými i revolučními prostředky.

Všude tam, kde oficiální koncepce národního státu byla v rozporu s národnostním složením státu, docházelo ke sporům a konfliktům. Násilné prosazování státního jazyka v polských jazykových oblastech Německé říše po roce 1871 nebo na slovenském jazykovém území Uher bylo po roce 1918 vystředáno netolerantní praxí většiny nástupnických států střední a východní Evropy, které byly národními státy jen svým pojetím, nikoli národnostním složením. Menšinové zákonodárství Československé republiky v období mezi dvěma světovými válkami patřilo k nejlépe propracovaným a nejúčinnějším v tehdejší Evropě, avšak nemohlo překonat základní rozpor mezi představou státotvorného československého národa a pestrým národnostním složením státu.

Otevřené problémy

Současná Česká republika se v důsledku vysídlení naprosté většiny německého obyvatelstva českých zemí od konce druhé světové války a v důsledku migračních změn přiblížila ideálnímu typu národního státu; k podobnému vývoji po velkých územních změnách a migračních pohybech došlo po roce 1945 v Polsku. Slovenská republika naráží při realizaci svých představ národního státu na mnohem větší problémy s maďarskou a rusínsko-ukrajinskou národnostní skupinou. Příklad západoevropských zemí nasvědčuje perspektivní nutnosti uvolňovat a relativizovat nároky národních států oběma směry, jednak k zesílení regionálních vazeb a struktury, jednak k celoevropské integraci. Tolerance k menšinám a odlišným etnicko-jazykovým skupinám je bezpodmínečným předpokladem takového uvolnění.

Jiří Kořalka

NÁRODNOST

Definice

Za slovem národnost se skrývá několik významů. V encyklopedických a jazykovědných příručkách jich nalezneme různé počty. Celkem se v současnosti užívá pět základních významů: 1. Příslušnost jednotlivce k národu (případně ke státu); 2. Etnická kolektivita, která předcházela novodobému národu v období feudalismu; 3. Etnická kolektivita, která se pro zaostalost společenského vývoje dosud nezformovala v národ; 4. Část národa, která nežije spolu se svým mateřským celkem v jednom státním útvaru (menšina); 5. Národní ráz.

Vývoj pojmu a otevřené problémy

V českém prostředí byla a ještě bývá národností nejčastěji myšlena příslušnost k národu, což v praxi může být vykládáno dvojím způsobem: a) Je to faktická existence jednotlivců v rámci národního kolektivu. Nepatřili by sem proto vystěhovalci, i když i v jinonárodním prostředí nadále proklamují svou původní etnicitu. b) Příslušnost jednotlivce k národnímu kolektivu uplatňující se pouze ve sféře vědomí. V tomto případě by naopak do národního kolektivu patřili i vystěhovalci, ale nejen

oni, nýbrž i každý, kdo se k národnímu kolektivu přihlásí.

Vedle příslušnosti jednotlivce k národu vyjadřuje termín národnost další široce pojatý význam, který označuje etnickou kolektivitu, již z různých důvodů chybí některé znaky nutné k tomu, aby mohla být považována za národ. Takové kolektivity mohou být trojího druhu: a) Termínu národnost se používá pro vyjádření situace etnické kolektivity, která předchází novodobému (buržoaznímu) národu. Takto uplatňován je termín národnost především v sovětské literatuře, která dělí historický vývoj základních etnických kolektivit do tří stupňů, jež mají odpovídat třem předpokládaným sociálně ekonomickým stadiím. Prvním stupněm je kmen zahrnující předtřídní a raně třídní společnosti, druhým stupněm je „národnost“, označující etnické kolektivity tzv. třídní společnosti do období feudalismu a třetím stupněm jsou novodobé národy v epoše kapitalismu a socialismu. b) Toto trojí členění (kmen, národnost, národ) je někdy přeneseno do etnosociálních procesů současného světa zvláště v rozvojových zemích. Národností je tak chápána etnická kolektivita, která se ještě z ekonomických, politických nebo kulturních důvodů nekonstituovala v národ. c) Třetí možnost označovat termínem národnost etnickou kolektivitu je případ skupiny, která je považována, nebo která sebe považuje za část národa, žijícího odděleně od této kolektivity. Tak jsou nazývány skupiny jinoetnického obyvatelstva na našem území: hovoříme o národnosti polské, německé, maďarské a ukrajinské a někdy také o národnosti romské, avšak v tomto případě je spíše myšlena etnická příslušnost než kolektivita.

Termín národnost v češtině představuje vedle pojmenování různých vztahů (poměrů) jednotlivce k etnicitě nebo pojmenování určitých druhů etnických kolektivit též pojmenování „národního rázu“ uměleckých děl. Např. termínem národnost Smetanova díla je myšlen národní aspekt (českost) Smetanových hudebních projevů.

Ze všech dosavadních úvah vyplývá, že termín národnost užívaný ve smyslu fáze předcházející novodobému národu nepostihuje vztah mezi vlastními etnickými a sociálně ekonomickými procesy, jak se to pokoušejí dokázat některé sovětské studie, nýbrž že pojmenování etnické kolektivity tímto způsobem naopak problematiku etnického v sociální strukturu spíše více zamlžuje, než řeší. Stejně tak je nevhodné používat termín národnost pro označení kolektivity, která se v současné době (např. v Africe) nezformovala v národ. Jako vhodnější mohou být použity termíny etnikum nebo etnické společenství. Kdybychom mohli zůstat u ideálního stavu jeden termín — jeden význam, pak vylučovací metodou by zbyla pouze národnost ve smyslu příslušnosti jednotlivce k národu.

Stanislav Brouček

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA

Definice

Pojem „národnostní otázka“ v užším slova smyslu vyjadřuje různé aspekty vzájemného vztahu národů,

národnostních a etnických skupin a menšin uvnitř státu. Zahrnuje problémy státoprávní, územní, politické, hospodářské, kulturní, jazykové, případně i další, provázající a podmiňující soužití dvou nebo více národů, národnostních a etnických skupin v jednom státě. Českému pojmu „národnostní otázka“ v tomto pojetí odpovídá německý výraz „Nationalitätenfrage“, případně starší francouzský výraz „question des nationalités“.

Pod vlivem českých překladů Leninových a Stalinových spisů se v české odborné literatuře rozšířil také pojem „národnostní otázka“ v širším slova smyslu, jako ekvivalent německého výrazu „nationale Frage“, ruského „национальный вопрос“ nebo francouzského výrazu „question nationale“. V tomto případě byla ovšem míněna obecná problematika vyjádření a rozvoje národů a národních hnutí, národního uvědomění i národní ideologie, pro niž se jako vhodnější pojem jeví „teorie národa a nacionalismus“.

Vývoj pojmu

První teoretické diskuse o národnostní otázce vedli představitelé evropských demokratických hnutí kolem poloviny 19. století. Původně vycházeli z představy, že velké historické národy na evropském kontinentě, k nimž byli počítáni především Francouzi, Italové, Němci, Poláci a Maďari, spojí své síly v revolučním boji proti reakčním monarchiím ve střední a východní Evropě. Byli však překvapeni tím, že se v revolučním roce 1848 o svá politická práva přihlásila také další národní hnutí, s nimiž většina evropských demokratů nepočítala, mimo jiné Češi, Slovinci, Slováci, Chorvati a Rusíni. Především na území Rakouského císařství (habsburské monarchie) se v letech 1848 až 1849 objevily vážné pokusy o řešení vzájemného vztahu mezi národnostmi, tj. národnostní otázky, cestou reformem mnohonárodního státu. V revoluční atmosféře se „otázka národností“ zdála být v rozporu s revolučními představami a jako taková byla ve většině případů odmítána. Když se poměry v Evropě roku 1871 na několik desetiletí uklidnily, stala se národnostní otázka přímo existenčním problémem dualistického Rakousko-Uherska a významným způsobem ovlivňovala vnitropolitické poměry také v Německé říši a od počátku 20. století i v Rusku. Z tohoto období vznikly základní teoretické práce o národnostní otázce.

Nové uspořádání státoprávních poměrů v Evropě po první světové válce bylo vedeno mimo jiné snahou vytvořit národní státy ve střední a východní Evropě. Většina těchto nových států však měla na svém území početné národnostní a etnické skupiny, které se odlišovaly od státního národa. Československá republika po roce 1918 dokázala vytvořit stabilní parlamentně demokratický systém včetně ochrany menšinových práv, ale národnostní otázka stabilitu státu podlamovala.

Otevřené problémy

Pojem „národnostní otázka“ by neměl být napříště používán v širším slova smyslu, ale ve shodě s mezinárodní praxí by měl být vyhrazen pro řešení vzájemného vztahu národů, národnostních a etnických skupin uvnitř celé federace i uvnitř

obou národních republik. Je to neobyčejně složitý komplex problémů, které si vyžadují nejen ústavně právní a jiné zákonné normy, ale především velkou ohleduplnost a citlivost. S předpokládaným postupem evropských integračních procesů nebude možné uvažovat o řešení národnostní otázky jen uvnitř národních států, ale i v širším nadnárodním rámci, kde národnostním a etnickým skupinám může připadnout důležitá zprostředkovací úloha.

Jiří Kořalka

VLASTENECTVÍ

Definice

Pocit a vědomí blízkého vztahu k určitému území, společenskému a kulturnímu prostředí, v němž se člověk narodil a vyrostl, případně s nímž se ztotožnil. Na rozdíl od nacionalismu není předmětem emocionálního i rozumového vlastenectví národ, nýbrž v užším pojetí rodný kraj (v němčině Heimat), v širším pojetí země, stát, otčina (v němčině Vaterland, na základě latinského pojmu patria). Důležitým prostředkem šíření a upevňování vlastenectví jsou vlastenecké symboly a dějinné povědomí sounáležitosti s předcházejícími generacemi.

Vývoj pojmu

Český pojem vlastenectví souvisí s přidavným jménem „vlastní“, s rozlišováním „my“ a „oni“, s odlišením vlasti od cizích krajů, zemí a států. Od prvních státních útvarů starověku a středověku je možné sledovat souběžný vývoj, často i střetávání dvou základních tendencí: a) dynasticko-rodového vědomí, v jehož rámci jsou země nebo státy považovány za vlastnictví panovníků a vlastenecké cítění je orientováno na panovnický rod; b) teritoriální vědomí, které je založeno na neosobních vazbách k určitému území, k vlasti. V Čechách a na Moravě, podobně jako v řadě dalších evropských zemí, byla především šlechta po celá staletí šířitelem a obhájcem zemského patriotismu, jednoty a nedělitelnosti země bez ohledu na etnicko-jazykové poměry. Slovo „vlastenecký“ (patriotický) doznalo v Čechách v první polovině 19. století obdobné rozšíření jako slovo „národní“ od roku 1848 nebo slovo „občanský“ v současné době. Vlastenectví se na rozdíl od nacionalismu běžně považuje za hodnotově kladné cítění a vědomí, přičemž se často nedoceňuje, že různé etnické a národní skupiny mohou stejně území chápat jako svou vlast a uplatňovat vůči němu „právo na vlast“.

Za zvláštní výraz vlastenectví lze považovat vztah k vlasti u lidí, kteří ji museli z různých důvodů opustit a žít v cizině. I u nich jsou vlastenecké city proměnlivé. Závisí jednak na délce pobytu v cizině, na míře akulturace a asimilace s jinoetnickým prostředím, a tedy i na dalších faktorech, jako je např. skupinová či individuální emigrace, profesní skupiny exulantů [např. je prokázáno, že zemědělská emigrace udržuje déle pocit vlastenectví, než je tomu u průmyslové emigrace]. Pojem vlasti je u exulantů často konzervován na

vlast takovou, jakou exulanti opouštěli. Navíc je představa vlasti preparací pouze některých z jejích vlastností. Tato idealizace se často opírá i o vlivy jinoetnického prostředí a je jím do určité míry modifikována. Pocit sounáležitosti se starou vlastí je ovlivňován i jejím samotným vývojem. V době ohrožení se vlastenecké city probouzejí bouřlivěji než v dobách klidného vývoje. Skupiny vlastenců se např. v cizině aktivizovaly v době první i druhé světové války.

S vyhraněným rozlišováním pojmů „my“ a „oni“ souvisí také užší vymezení vlastenectví v regionálním a místním rámci, tzv. lokální patriotismus. Podobně jako v případě vlastenectví ve vztahu k zemi a státu má citový vztah ke kraji a k místu rodiště nebo působiště svůj kladný význam jen tehdy, pokud je vyvážen širšími hodnotami občanskými a všelidskými. Patriotismus se nemusí opírat o teritorium, ale i o skupiny lidí spojených určitou společenskou charakteristikou (např. stavovský, profesní, tovární patriotismus).

Otevřené problémy

V současném světě nabývá lokální patriotismus nového výrazu, který se opírá o pocit vykořenění člověka ze svého teritoria, kde mu každý rozumí, protože žije stejným způsobem. Současný člověk kompenzuje toto vykořenění také sounáležitostí se skupinou, jež je prezentována zvláštností kultury. Svět dochází k poznání, že neexistuje žádná univerzální životní forma, ale že konečný stav světa, a tedy i jeho jednota, je v mnohosti kultur. Sledujeme tak určitý paradox: přesto, že se svět do určité míry integruje, dochází k ožívování významu lokálních kultur, a to dokonce i tam, kde se všeobecně očekávala již jejich ukončená integrace (akulturace).

Jiří Kořalka — Tomáš Grulich

VÝBĚR LITERATURY

- Anderson, B.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983.
 Barth, F.: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Differences*. Boston 1969.
 Bělič, J.: *Šedm kapitol o češtině*. Praha 1955.
 Bell, R. T.: *Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems*. London 1976.
 Bláha, A. I.: *Problém lidu*. Praha 1947.
 Bromlej, J. V.: *Etnos a etnografija*. Bratislava 1980.
 Bromlej, J. V.: *Očerki teorii etnosa*. Moskva 1983.
 Brouček, S. — Hubinger, V. — Vasiljev, I.: *Etnicita*. Přípravné materiály ke Slovníku etnických procesů, sv. 2. Zpravodaj KSVI pro etnografii a folkloristiku 1988, č. 2, s. 31—36.
 Brouček, S. — Vasiljev, I.: *K teoretickým základům etnicity*. Přípravné materiály k Slovníku etnických procesů, sv. 2. Zpravodaj KSVI pro etnografii a folkloristiku 1988, č. 2, s. 5—27.
 Cohen, R.: *Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology*. Annual Review of Anthropology 7, 1978, s. 379 až 403.
 Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*. Praha 1961.
 Čebokсарov, N. N. — Čebokсарovová, A. I.: *Národy, rasy, kultury*. Praha 1978.
 Československá vlastivěda III. *Lidová kultura*. Praha 1968.
Dějiny hmotné kultury 1/1. Praha 1985.
 Eliot, T. S.: *Notes Towards the Definition of Culture*. London 1949.

- Fairchild, H. P.: *Dictionary of Sociology*. New York 1944.
 Geertz, C.: *The Interpretation of Cultures*. New York 1973.
 Gellner, E.: *Nations and Nationalism*. New York 1983.
 Glazer, N. — Moynihan, D. (eds.): *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge 1975.
 Goldmann, L.: *La création culturelle dans la société moderne*. Paris 1971.
 Greeley, A. M.: *Ethnicity in the United States*. New York 1974.
 Gumiljov, L. N.: O termine „etnos“. In: Doklady otdelenij i komissij Geografického obščestva SSSR, 3. Leningrad 1967, s. 3—16.
 Hannerz, U.: *Culture Between Center and Periphery: Toward a Macroanthropology*. Ethnos 1989, 3—4, s. 200—216.
 Havránek, B.: *Studie o spisovném jazyce*. Praha 1963.
 Herder, J. G.: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit I—IV*. Riga 1784—1791.
 Hobsbawm, E. — Ranger, T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983.
 Horálek, K.: *Filosofie jazyka*. Praha 1967.
 Hroch, M.: *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha 1986.
 Hubinger, V.: *Etnos a etnikum*. Český lid 75, 1988, 1, s. 43—50.
 Hubinger, V.: *K vymezení a užití termínu lid v etnografii*. Český lid 77, 1990, 1, s. 40—47.
 Hürský, J.: *Zjišťování národnosti. Úvod do problému odnárodnění*. Praha 1947.
 Chalupný, E.: *Povaha evropských národů, zejména Němců*. Praha 1935.
 Chlebowczyk, J.: *Úloha a funkce dvojjazyčnosti v národotovorných procesech*. Slezský sborník 75, 1977, s. 183—200.
 Chotek, K.: *Otázka periodizace československé lidové kultury*. Český lid 36, 1949, 1, s. 19—25.
 Isajiw, W.: *Definitions of Ethnicity*. Ethnicity 1, 1974, s. 111—124.
 Jedlička, A.: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha 1974.
 Kořalka, J.: *Co je národ?* Praha 1969.
 Kozlov, V. I.: *O ponjati etničeskoj obščnosti*. Sovětskaja etnografija 1967, 2, s. 100—111.
 Kroeber, A. L. — Kluckhohn, C.: *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge 1952.
 Macura, V.: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha 1983.
 Mahen, J.: *Knižka o českém charakteru*. Praha 1924.
Malá československá encyklopedie I—VI. Praha 1984 až 1987.
Marxisticko-leninská filozofie. Praha 1973.
 Mead, G. H.: *L'Esprit. Le soi et la société*. Paris 1963.
 Nash, M.: *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*. Chicago 1989.
 Nikolskij, L.: *Úvod do sociolingvistiky*. Praha 1983.
 Novák, A. — Novák, J. V.: *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc 1936—1939.
 Olson, J. S.: *The Ethnic Dimension in American History*. New York 1979.
 Peroutka, F.: *Jací jsme*. Praha 1924.
 Posern — Zielinski, A.: *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Wrocław 1982.
 Rádl, E.: *Národnost jako vědecký problém*. Praha 1929.
 Reminick, R. A.: *Theory of Ethnicity. An Anthropologist's Perspective*. Lanham, New York, London 1983.
 Skalníková, O. — Fojtík, K.: *K teorii etnografie současnosti*. Praha 1971.
Słownik etnologiczny (terminy ogólne). Warszawa—Poznań 1987.
Svod etnografických ponjatij i terminov. Moskva 1986.
 Širokogorov, S. M.: *Etnos. Issledovanija osnovnych principov izmenenija etničeskich i etnografických javlenij*. Šanghaj 1923.
 Thernstrom, E. (ed.): *Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups*. Harvard Univ. Press 1980.

- Thompson, R. H.: *Theories of Ethnicity. A Critical Appraisal*. New York 1989.
 Tortosa, J. M.: *Polityka językowa i języki mniejszości*. Warszawa 1986.
 Trávníček, F.: *Jazyk a národ*. Praha 1935.
 Vasiljev, I.: *Etnikum, etnické společenství, etnická skupina*. Český lid 75, 1988, 3, s. 169—171.
 Weinreich, U.: *Languages in Contact*. New York 1953.

BASIC CONCEPTS OF ETHNIC THEORY

Summary

Ethnic problems have been increasingly topical and important in social and political practice. Ethnic phenomena, however, are too complex, too multiform in geographic space and too variable in historical time, so that only very few attempts can be found at bringing about a systematic classification of concepts concerning the rise and development of ethnic communities and their mutual relations. Moreover, such an undertaking requires a multidisciplinary approach. It is, therefore, extremely difficult to draw general conclusions, but on the other hand, it is highly complicated to understand a specific ethnic situation, if well defined concepts behind such terms as nation, nationality, or the ethnikos are not available.

For this reason, a group of scholars including ethnographers, a historian, a philosopher and a linguist based at the Institute of Ethnography and Folkloristics, Czechoslovak Academy of Sciences, has been trying, since 1986, to work out definitions of basic concepts on the ground of their own theoretical outlook. Ethnicity (ethnic features) has been chosen as the central concept of this theoretical model. As final product of these efforts a Dictionary of Ethnic Theory is supposed to be made, so that both specialists in the field and the more general public would be able to follow the conceptual framework of ethnic phenomena as broadly and as comprehensively as possible.

Due to the urgency of public interest, the authors were led, by the end of 1990, to choose more than twenty

- White, L. A.: *On the Concept of Culture*. In: *Theory in Anthropology*. London 1968.
 Willenberg, U.: „Ethnos“ — „Ethnogenese“ — „Nationsbildung“ und das Problem der Staatsentwicklung. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, 28, 1987, 2, s. 272—287.
 Williams, B.: *A Class Act: Anthropology and the Race to Nation across Ethnic Terrain*. Annual Review of Anthropology 18, 1989, s. 401—444.

basic concepts to be described and discussed for the use of the Office of Government of the Czech Republic. Given the growing demand of the professional and general public to be acquainted with the results of this work, the Editors of Český lid now decided to publish the texts prepared. The authors present, on the one hand, an attempt at a systematic explication of ethnic problems on the background of their theory of ethnicity, leaving, at the same time, enough room for any individual participant to maintain his specific personal approach, so that their treatment of problems is not totally unified. This is considered, at this state of knowledge, to be useful and stimulating for further research. The concepts dealt with include: adaptation, acculturation, assimilation, ethnicity, ethnic membership, ethnic processes, ethnic community, ethnic consciousness, the ethnikos, ethnocentrism, internationalism, language, language policy, culture, the people, multinational state, nationalism, nation, national and/or nationality policy, national state, nationality, nationality problem, patriotism. Every entry has been divided into following parts: definition, evolution of the concept, open problems. The scope of problems being dealt with makes a compendious presentation in the limits of a brief summary hardly possible. Therefore, this short description of the present work aims at giving basic information to those non-Czechoslovak readers who might be interested in the subject.

preklad: Ivo Vasiljev

K METODICE A OBSAHU HISTORICKÉHO VÝZKUMU RODINY

JIŘÍ MATĚJČEK, SLEZSKÝ ÚSTAV ČSAV, OPAVA

Článek je jednou z přípravných prací k systematictějšímu doplňování znalostí sociálního vývoje českých zemí v 19. století.¹ [Naše dosavadní zkoumání ukazuje nezbytnost studia dosud zanedbávaného takzvaného přechodného období 1781—1848 k pochopení dalšího sociálního vývoje.] Jak naznačil přehled, který jsme vypracovali, nejobsáhlejší zatím studovali problematiku rodiny etnografové, kteří se věnovali hlavně rodině zemědělské a dělnické.² Vlastnosti a vývoj rodiny ostatních sociálních skupin známe jen málo, počítaje v to i rodinu vedoucích skupin společnosti 19. století, vytvářejících dobové kulturní vzory.

Značnou vadou dosavadních historických výzkumů rodiny (i jiných sociálních skutečností) často byla nesystematičnost, plynoucí především z malého

ho počtu badatelů, kteří se obsáhlou problematikou sociálního vývoje zabývají, a z toho vyplývajícími mnohdy intuitivistickými postupy. Používáme proto článek jako příležitost ujasnit si (dílčím způsobem) systematiku a metodiku výzkumu sociální stratifikace a změny na příkladě rodiny s pomocí sociologického aparátu aplikovaného na historické skutečnosti. Pokládáme za velmi žádoucí začít konečně prakticky se sbližováním historiografie a sociologie, zvláště uvážíme-li nerozpracovanost teoretických a metodologických problémů sociálních dějin — kromě nejobecnějších postulatů. (Podobně jako hospodářská historiografie užívá kategoriální aparát ekonomie, budou muset práce ze sociálních dějin směřující ke smysluplné syntéze využít rozpracovaný aparát sociolo-